

Er bonden alene?

Betydningen av ektefelle/partners involvering på gårdsbruk

Foto: Karoline O.A. Pettersen

Maria Almlı (red)

KUN Senter for kunnskap og likestilling

Senter for kunnskap
og likestilling

Bygdeforskning

NILF

Norsk institutt for
landbruksøkonomisk forskning

ER BONDEN ALENE?

Betydning av ektefelle/samboeres involvering på gårdsbruket

Rapport

Hvilken betydning har partners medvirkning og engasjement for verdiskaping, næringsutvikling, rekruttering og langsiktig drift på gårdsbruk?

Prosjektet *Er Bonden alene?* har kartlagt og analysert gårder hvor både driver og hans/hennes partner er delaktige i drifta. Rapporten bidrar med kunnskap om noen av de faktorene som kan ha betydning for å sikre en levedyktig og fremtidsrettet gårdsdrift.

«Hadde ikke jeg vært på gården, hadde nok ikke resten av familien startet opp med dette.»

- Kvinnelig partner, 48

Senter for kunnskap
og likestilling

Bygdeforskning

NILF

Norsk institutt for
landbruksekonomisk forskning

INNHold

Innhold	3
Sammendrag	5
Bakgrunn	7
Om studien	11
Mål	11
Organisering	11
Metode	11
<i>DRIFTSGRANSKNINGENE</i>	11
<i>TRENDER I NORSK LANDBRUK</i>	12
<i>KVALITATIVE INTERVJU</i>	12
Familiens arbeidstid på gården	15
(Anna B. Milford & Torbjørn Haukås, NILF)	15
Innledning	15
Barns deltakelse på gården	15
Hva påvirker barns deltakelse på gården?	18
Tilleggsnæring	21
Oppsummering	25
En analyse av ektefelle/samboers bidrag til gårdsdriften	27
(Marit S. Haugen og Brit Logstein, Bygdeforskning)	27
Brukers arbeidsinnsats på og utenfor gården	27
Ektefelle/samboers arbeidsinnsats på gården og utenfor gårdsdriften	28
Ektefelle/samboers deltakelse på andre områder enn gårdsarbeid	29
Hva betyr ektefelle/samboers involvering?	31
Hvilke faktorer har betydning for ektefelle/samboers involvering	33
Oppsummering	37
Partners involvering og betydning for drift, tilleggsnæring og motivasjon på gårdsbruket	39
(Maria Almlie og Karin Hovde, KUN)	39
Introduksjon til gården	40
Utvikling av ideer	41
Kunnskap	42
Motivasjon	43
Samspill som utløsende faktor	44
Arbeidsfordeling	45
Felleskap og parlykke	48
Økonomi	49
Eierskap	50
Fritid	52
Rekruttering	53
Råd til andre	55
Sammendrag	56
Referanser	59

SAMMENDRAG

Målet med dette prosjektet har vært å innhente kunnskap om betydningen av partners involvering på gårdsbruk, med fokus på stabil drift, videreutvikling til tilleggsnæring, rekruttering og motivasjon. Prosjektet baserer seg på tre ulike undersøkelser; hvorav to bygger på kvantitative data, og en på kvalitative data, altså intervjuer med drivere og deres partnere. De to første studiene er levert av henholdsvis *Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning(NILF)* og *Norsk senter for bygdeforskning(Bygdeforskning)*, mens den kvalitative delen er utført av *KUN senter for kunnskap og likestilling*.

Hovedkonklusjonen er at partners involvering har stor betydning, og at involvering kan bety mer enn rent praktisk arbeid på gården. Partners interesse for og kunnskap om drifta er, sammen med engasjement for å bidra på egne måter, avgjørende for den drivkrafta som skapes på gården. Det at partner er involvert, bidrar også til å øke drivers motivasjon, og «frigjør» tid og energi til at også han/hun blir mer utviklingsorientert. Dette sikrer en mer fremtidsrettet drift og utsikter for rekruttering.

Partners involvering i gården beror på mer enn vedkommendes personlige initiativ og egenskaper. Det at også driver gir og skaper rom for partners engasjement, ser ut til å ha betydning. At partner og driver samarbeider godt, og at de snakker og utvikler ideer sammen, ser ut til å være en utløsende faktor for at ideer og planer virkeliggjøres. Om utvalget som er intervjuet i noen grad bærer preg av å være representert ved selvstendige individualister, evner parene i stor grad å se nye ideer som fellesprosjekt i det de er besluttet. De setter gjerne prosjektene inn i en langsiktig plan, hvor gården settes foran «alt».

I en tidligere studie gjennomført blant norske bønder, ble det klart at det er sammenheng mellom barns delaktighet i gårdsarbeid og rekruttering til overtakelse av gårdsdrifta og gården (Andgard et al 2009). Både de kvantitative analysene gjennomført av NILF og intervjuene avdekker at barns delaktighet i drifta ser ut til å avta noe på norske gårder. Informantene i den kvalitative delen av undersøkelsen begrunner dette dels med nye rammebetingelser i form av regler og hygienetiltak f.eks. ved inn- og utgang av driftsbygning. Slike pålegg skaper et visst tidsheft om barn skal være med, og de blir heller igjen inne i huset. I tillegg legger spesielt de yngste parene i den kvalitative studien vekt på at barna i dag skal ha valgfrihet i forhold til gård, delaktighet og overtakelse. I den andre enden av skalaen forteller de eldste gårdbruksparene at barna var mye med i arbeidet i oppveksten, og fremdeles er det. For flere gårder var barna en arbeidskraftreserve de ikke hadde råd til å være foruten. Noen av informantene kunne meddele noe dårlig samvittighet for dette, men så først og fremst på dette som utviklende, lærerikt og sunt for de unge.

SUMMARY

The project focus was to gather knowledge about the importance of the farmers' life partners' involvements in farming, mainly in terms of sustainable farm management, further development and supplementary projects, recruitment and motivation. Three studies form the data bank for the project; two quantitative and one qualitative (i.e. interviews with farmers and their life partners). The first two studies were performed by the Norwegian Agricultural Economics Research Institute (NILF) and the Centre for Rural Research (Bygdeforskning), respectively, while the final study was done by the KUN centre for gender equality (KUN).

Our main finding is that a partner's involvement is of fundamental importance, and that this involvement may take other forms than practical farm labor. The partner's interest in and knowledge of the farm operations are, when seen together with an involvement in own activities and contributions, crucial to the impetus created on the farm. Having an involved partner also contributes to the farmer's motivation, and "releases" time and energy for her/him to be more development oriented. This ensures more future-oriented management and strengthens recruitment.

How involved the life partner is depends on more than personal initiative and character. The farmer making and creating space for the partner's involvement also seems to be significant. That they cooperate well, and that they discuss and develop ideas together seem to be the trigger for whether ideas and plans come to be realized. Though the interview sample to some extent seems to be made up of self-reliant individualists, the couples together seem able to see new ideas as common projects once the decisions have been made. They make the projects part of a long-term plan, where the good of the farm is first and foremost.

An earlier study of Norwegian farmers established a connection between children's involvement in the farm and the chance of them taking over the farm and operation (Andgard et al 2009). Both the quantitative analysis from NILF and the interviews show that children's involvement in Norwegian farms to some extent is dwindling. The interviewees in the qualitative study attribute this in part to new conditions in terms of regulations and hygiene rules, such as those governing entering and exiting farm buildings. These make it time-consuming to bring children along, and the parents tend to leave them inside. In addition, the younger couples in particular emphasize the children's right to freedom of choice when it comes to the farm, to participating and inheriting. On the other end of the scale, older couples say that the children were part of the farm work in their childhood, and still are. On many farms, the children were a labor source you counted on, that they couldn't afford to do without. Some of the informants said they had felt guilty about this, but it was mainly seen as a healthy learning opportunity for the young ones, that helped shape them.

BAKGRUNN

Et større fokus på de menneskelige ressursene i landbruksnæringa trengs for å ivareta og styrke verdiskapingen i landbruket. Hva skal til for at bønder i dag fortsatt vil være matprodusenter om fem år eller ti år, og at rekruttering til næringa sikres? Hvordan bevare og styrke tradisjonell næring, og samtidig skape grunnlag for kreativitet og utvikling av nye forretningsideer i landbruket?

Utgangspunktet i dette prosjektet er at det er menneskene som er de viktigste ressursene og dermed en forutsetning for lokal matproduksjon. Et viktig kjennetegn ved det norske landbruket er at familien, og ikke bare den enkelte bruker, i ulik grad og på ulike måter er involvert i gårdsdrifta. For å opprettholde et aktivt landbruk i Norge, vil et fokus på betydningen av andre familiemedlemmer være viktig. I denne sammenhengen kan ektefelle/samboer til gårdens driver være en viktig ressurs. Hun (han) deltar i stadig mindre grad aktivt i gårdsarbeidet, men kan likevel være viktig for brukers motivasjon og trivsel og delta i beslutningsprosesser.

KUN senter for kunnskap og likestilling (KUN), Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (NILF) og Norsk senter for bygdeforskning (Bygdeforskning) gjennomførte i 2011 en pilotundersøkelse om betydningen av partners involvering på gårdsbruket. Hypotesen var at partners interesse for, og deltakelse i gårdsdrifta er positivt for hoveddrivers motivasjon og trivsel, for økonomien på gårdsbruket og dens innovasjonskraft. Konklusjonen i denne studien var at partneren deltar mer enn antatt, men på andre måter enn tidligere. I de kvantitative analysene fant vi at graden av tilfredshet ved en rekke forhold på gården i liten grad var knyttet til partners deltakelse¹. De kvalitative analysene viste at "medvirkning" kunne bety flere ting. Vel så viktig som praktisk arbeid kunne det være at partner bidro med moralsk støtte, og viste interesse og forståelse for hva det å drive gård innebar. I de tilfellene der paret ikke delte interesse for landbruket, var driver i mindre grad motivert for drift og investering. Mye tyder derfor på at samhold og felles interesser styrker drifta (Fostervold red. 2011).

Resultatene fra pilotundersøkelsen vakte stor interesse, og diskusjoner etter fremlegg i ulike landbruksfora synliggjorde behov for mer kunnskap om sammenhengene. Særlig utkrystalliserte følgende spørsmål seg:

- Hva skal til for at en partner finner sin plass og bruker de ressursene gården har til egne prosjekter og til ny næringsvirksomhet?
- Er det en sammenheng mellom partners deltakelse og barns interesse for landbruk?
- Hvordan er ektefelle/samboer involvert i gårdsdrifta, og hvilke faktorer har betydning for deres deltakelse?
- Hva er årsaker til ektefelle/samboers reduserte bruk av arbeidstid i gårdsdrifta, og i hvilken grad vi kan forvente at denne utviklingen vil fortsette?

---

¹ Det ble her bare sett på deltakelse i form av partners medvirkning i det praktiske gårdsarbeidet.

- Hvilken betydning har ektefelles/samboers involvering for trivsel, motivasjon og rekruttering?
- Hvilken betydning har ektefelles/samboers involvering for økonomi, næringsutvikling og langsiktig drift?
- Hvilke forhold kan gi økt likestilling i landbruksnæringa?

Prosjektet kan ses i sammenheng med Landbruks- og matdepartementets *Strategi for likestilling i landbrukssektoren - like reelle muligheter for menn og kvinner i landbrukssektoren* (2007). Her ble det påpekt at det er behov for mer kunnskap om kvinners rolle i landbrukssektoren både på mikro- og makronivå. Kvinner eier i dag hver fjerde landbrukseiendom², og i mange tilfeller eier de gården sammen med mannen. Likevel er det en gjennomgående praksis i landbrukets rådgivningsapparat at rådgiverne henvender seg til hoveddriver, som ofte er mannen. Det at kvinnen/partner i økende grad har lønnsarbeid utenfor gården, kan være årsak til at hun blir oppfattet som lite interessert selv om hun har eierskap og/eller hennes økonomiske bidrag kan være en forutsetning for videre drift og investeringer på gården.

Foreldres motivering av egne barn for overtakelse, antas videre å være avgjørende for rekruttering. En undersøkelse fra Landbrukets utredningskontor (LU 2-2009) viser en klar sammenheng mellom å ha hjulpet til i gårdsdrifta i 12-15-årsalderen og ønsket om å ta over gårdsbruk i voksen alder (Andgard et al 2009). Om mor deltar aktivt eller ikke, har i følge samme undersøkelse ikke så mye å si. I den kvalitative delen av pilotprosjektet fra 2011 utvidet vi fokus og fant en tendens til at der mor ikke var interessert eller hadde forståelse for gårdsdrifta, var ungene i mindre grad med. Sammenhengen mellom partners involvering og det å engasjere barn i drifta er undersøkt videre i denne studien.

Dette prosjektet ser på både drivere og partnere i en næringsutviklingssammenheng. Studier av næringsutvikling på gården, viser at menn oftest starter med virksomhet som er knyttet til den tradisjonelle drifta. Eksempel på dette er ulike former for maskinarbeid som brøyting og leiekjøring. Kvinnene utnytter gårdsressursene på nye måter og står for den innovative bruken av gårdens ressurser (Rønning 2004). Undersøkelser omkring tilleggsnæringer som gårdsturisme og mat, viser at dette i stor grad er et felles prosjekt for landbruksparet, men at kvinnene har en ledende rolle både i etablering og drift (Storstad 2007, Haugen og Vik 2008, Kroken et al 2009). Med stadig større enheter og økt arbeidsbelastning på brukeren, kan en ikke forvente at denne vil ha mulighet til å være innovativ og dra en utviklingsprosess alene.

---

² <http://www.ssb.no/jord-skog-jakt-og-fiskeri/statistikker/laeiby/aar/2008-11-06>

OM STUDIEN

Mål

På bakgrunn skissert over, har dette prosjektet hatt til hensikt å utvikle kunnskap om ektefelle/samboers og barns medvirkning på gårdsbruk, og hvilken betydning dette har for verdiskaping, næringsutvikling, rekruttering og langsiktig drift. Rapporten vil med ny kunnskap om faktorer som påvirker stabilitet, innovasjon og utviklingsmuligheter være grunnlag for en noe mer kunnskapsbasert diskusjon blant landbruksbefolkningen omkring temaet. Det vil også gi kunnskap til rådgivere som skal veilede i utviklingen av gårdsbruk.

Organisering

Prosjektet er finansiert av Fylkesmannen i Nordland og Nordland, Finnmark, Troms, Nord-Trøndelag, og Sør-Trøndelag Fylkeskommuner.

Prosjektgruppa har, som i pilotstudien, bestått av en tverrfaglig forskningsgruppe med representanter fra KUN, Bygdeforskning og NILF. KUN har vært prosjektleder og har stått for samordning, framdrift, og praktisk tilrettelegging av prosjektet.

Metode

Materialet i rapporten er satt sammen av data og analyser basert på tre ulike undersøkelser. Disse er behandlet i egne kapitler og har gitt grunnlag for analyser hver i seg. Til sist i hvert kapittel presenteres et sammendrag. Gårdbruker, eller den som er oppført som driver av gården i Brønnøysundregisteret, blir omtalt både som *driver* og *bruker* i ulike kapitler. Dette dreier seg imidlertid om samme person. *Partner* er gift eller samboer med bruker/driver.

DRIFTSGRANSKNINGENE

NILF har bidratt med tall på familiens arbeidstid på gården, oppdelt i barns og partners deltakelse, og analysert i forhold til følger for rekruttering og utvikling av drifta. Data er hentet fra «Driftsgranskningene i jord- og skogbruk», som er en årlig regnskapsundersøkelse gjennomført blant om lag 900 tilfeldig utvalgte bruk. Det er lagt vekt på å gjøre granskningene representative med tanke på region, produksjon og størrelse. I materialet finnes både økonomiske data, produksjonsdata og arbeidsforbruk.

I driftsgranskningene for jord- og skogbruk er det samlet inn informasjon om antall arbeidstimer i jordbruk for alle som deltar i drifta. Det er skilt mellom driver, partner, gårdbrukerens barn under 17 år og betalt og ubetalt arbeidshjelp. Barn utenom familien som jobber i drifta, er registrert som ubetalt leid hjelp. Det er også lagt inn en reduksjonsfaktor på alle barn tilsvarende 0,9 for barn på 17 år, 0,8 for barn på 15-16 år og 0,6 for barn under 15 år. Reduksjonsfaktoren skal avspeile gjennomsnittlig arbeidskapasitet for de ulike aldersgruppene. Dette må man ta hensyn til når man tolker

arbeidstall for barn i driftsgranskningene. Bortsett fra arbeidstid for barn, har ikke Driftsgranskningene opplysninger om det er barn eller ikke på gården. For å kunne skille ut gårdsbruk med barn under 18 fra de uten, kan vi bruke mottatt barnetrygd. Vi vet altså at der finns barn under 18 på gården, men ikke hvor mange eller hvor gamle de er.

I rapporten ser vi nærmere på hva Driftsgranskningene kan fortelle oss om barns deltagelse på gården fra 1991 og fram til 2011, og om det er forskjell på barns deltagelse i forhold til type drift, og geografisk region.

TRENDER I NORSK LANDBRUK

Bygdeforskning har sett nærmere på partneres bidrag i gårdsdrifta basert på undersøkelsen «Trender i norsk landbruk 2012» (Trendundersøkelsen).

Trendundersøkelsen er en spørreundersøkelse som gjennomføres blant et representativt utvalg av norske gårdbrukere. Spørreskjemaet er sendt til den som står oppført i Produsentregisteret som bruker. Undersøkelsen ble gjennomført første gang i 2002, og er deretter gjentatt annet hvert år. Den inneholder spørsmål om en rekke ulike tema. I tillegg til omfattende informasjon om gårdshusholdet (bruker og ektefelle/samboer), gårdsbruket, produksjon, økonomi og tilleggsnæringer inneholder den også spørsmål om planer og tanker om framtida, landbrukspolitiske synspunkter, helse, trivsel og arbeidsmiljø. Trendundersøkelsen omfatter også spørsmål om ektefelles/samboers ulike typer involvering i gårdsdriften, blant annet deltagelse i beslutningsprosesser og i løpende produksjonsplanlegging og rapportering.

Majoriteten av brukere på norske gårdsbruk er menn. I Trendundersøkelsen 2012 er kvinneandelen blant brukerne på 14 prosent og dette sammenfaller godt med Statistisk sentralbyrås oversikt over strukturen i landbruket i 2012, der kvinneandelen blant personlige brukere utgjør 14,6 prosent (Logstein 2012, SSB 2012).

I Trendundersøkelsen 2012 er det til sammen 1669 bønder i utvalget, og av disse er 84 prosent gift eller har samboer. I denne rapporten er fokus på ektefelle/samboers betydning, derfor er det bare de som har ektefelle eller samboer som er med i analysene. Andelen enslige (skilte/enkemenn/ugifte) blant mannlige brukere er noe høyere (17 %) sammenlignet med kvinnelige brukere (13 %). Det er ikke gjort skille på hvorvidt bruker er gift eller samboer, selv om dette rent juridisk kan være et viktig skille (Follo, Haugen og Logstein 2012).

KVALITATIVE INTERVJU

KUN står for kvalitative data i undersøkelsen, og har utført intervju med representanter fra åtte gårder, hvorav sju drivere og sju partnere. (En partner og en driver fra ulike gårder, kunne av ulike grunner ikke stille). Utvalget er strategisk med tanke på å finne gårdsbruk som har utviklet drifta nevneverdig videre med tilleggsnæringer, og hvor

partner er sterkt delaktig. Til hjelp i utvelgelsen var landbrukskontorene i flere kommuner, som i sin tur var valgt etter samtaler med Bondelaget. Kommunene som ble valgt ut, var ikke de samme som i tidligere omtalt pilotundersøkelse. Undersøkelsen er godkjent av Personvernombudet, Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjeneste (NSD).

I tillegg til materialet som er innhentet spesielt for hovedprosjektet, lener denne rapporten seg på empiri og funn fra pilotundersøkelsen³.

Intervjuene er gjort med driver og partner hver for seg, og har fulgt en semistrukturert intervjuguide (vedlagt). For å åpne opp for informantens egne perspektiver og tanker, har samtalen fått lov å dreie inn på de aktuelle temaene i vilkårlig rekkefølge. For undersøkelsen var det imidlertid viktig å styre samtalen inn på alle utvalgte tema og spørsmål underveis.

I de fleste tilfellene ble intervjuene foretatt på gårdene ved at to rådgivere fra KUN intervjuet hver sin informant. I noen tilfeller kunne bare driver eller partner stille den aktuelle dagen, og ble da intervjuet av to intervjuere hvor en tok notater, og en i hovedsak stilte spørsmål. Brukets andre informant ble da kontaktet for telefonintervju i etterkant. Det ble ikke gjort lydopptak under intervjuene.

Valgt metode har fungert fint, og det har vært en klar fordel å intervju informantene på hjemmebane. Det ble lettere å relatere samtalen til bruket, og informantene fremsto trygge, og ofte stolte over gården sin; noe som nok bidro til å «åpne» samtalen mer enn om samtalen hadde vært et annet sted. Telefonintervjuene bar noe mer preg av direkte spørsmål fra intervjuer med mål om å innhente perspektiver og data undersøkelsen til da syntes å mangle. Også da var det en fordel å ha vært på den aktuelle gården i forkant, slik at kontekst var kjent.

Utvalget

I utvalget er det fire mannlige og tre kvinnelige brukere. I det opprinnelige utvalget var det fem mannlige, men én falt i fra. Bare én av kvinnene har tatt over gården på odell (var da sammen med partner), de to andre har henholdsvis kjøpt egen (uavhengig av partner) eller står som driver på partners odelsgård (var sammen med partner). I dag er 86 prosent av drivere av gårdsbruk i Norge er menn. Å undersøke partners involvering i et slikt prosjekt handler da i høy grad om kvinnene i landbruket, men her har vi også sett på mannlige partners rolle.

Når det gjelder mannlige drivere, har to overtatt gården på odell (en før han ble sammen med partner og en sammen med partner), mens tre har kjøpt gården på åpent marked. Av disse tre hadde én kjøpt gården før partner kom inn i bildet, mens to kjøpte gård sammen med partner.

---

³ Tall og data for utvalget er gjort nærmere rede for i rapporten fra dette prosjektet: <http://www.kun.nl.no/filer/Sluttrapport%20partners%20involvering.pdf>

Det er variasjon i forhold til hvorvidt parene er gifte eller samboende, men felles for alle er at ingen har gjennomgått skilsmisse eller samlivsbrudd etter at de overtok gårdene.

Et fellestrekk ved utvalget er videre at de har mange barn. Mot et landsgjennomsnitt på 1,9, har bøndene i vårt utvalg gjennomsnittlig 3,5 barn. De spenner seg fra barnehagealder til 30-årene, ettersom alder på informantene i utvalget også spenner seg fra 34-62 år med et gjennomsnitt på ca 48. På de av brukene som har voksne barn, er flere av dem enten heltidsansatt på gården eller sterkt delaktige i helger og ferier.

Utdanningsmessig er det et variert utvalg både med tanke på drivers og partners utdanning. Flere har mer enn fire års høyere utdanning og omtrent like mange har supplert grunnskoleutdanning med noen kurs. Midt i mellom har en stor andel agronom- og agroteknisk utdanning, noen har administrativ utdanning og mange har pedagogisk kompetanse. Uavhengig av formelt utdanningsnivå, er det påfallende stort fokus på kunnskap og kompetanse i utvalget. Se mer om dette i eget avsnitt.

De åtte gårdene, hvor utvalget er hentet fra, representerer et mangfold i driftsformer. Riktignok har syv av de åtte gårdene lik modell i den grad at de har tilleggsnæringer i tillegg til hovednæringa, men både produksjon i hovednæring og tilleggsnæringer spenner bredt både hva gjelder volum og type, og hvordan de har vokst frem. Den eneste gården i utvalget som ikke har tilleggsnæring av noe slag, har investert stort i ny driftsbygning.

Varierer gjør det også om driver eller partner har jobb utenfor gården. Noen av brukene engasjerer både driver og partner på fulltid – i tillegg til flere ansatte, mens flere har jobb utenfor gården. I noen tilfeller har partner 100 prosent jobb også utenfor bruket, i andre tilfeller er det driver som har 100 prosent jobb utenfor gården, mens partner er egentlig driver i praktisk forstand. Den vanligste modellen er at en av partene har deltidsstilling utenfor gården, og at dette er noe som varierer ut i fra gårdens behov.

FAMILIENS ARBEIDSTID PÅ GÅRDEN

(ANNA B. MILFORD & TORBJØRN HAUKÅS, NILF)

Innledning

I første del av dette kapitlet ser vi på barns deltakelse i jordbruket, og spesielt på sammenhengen mellom deltakelse blant brukere, partnere og barn. I neste del ser vi på tilleggsnæringer, og spesielt på sammenhengen mellom partners deltakelse i jordbruk og tilleggsnæring.

Barns deltakelse på gården

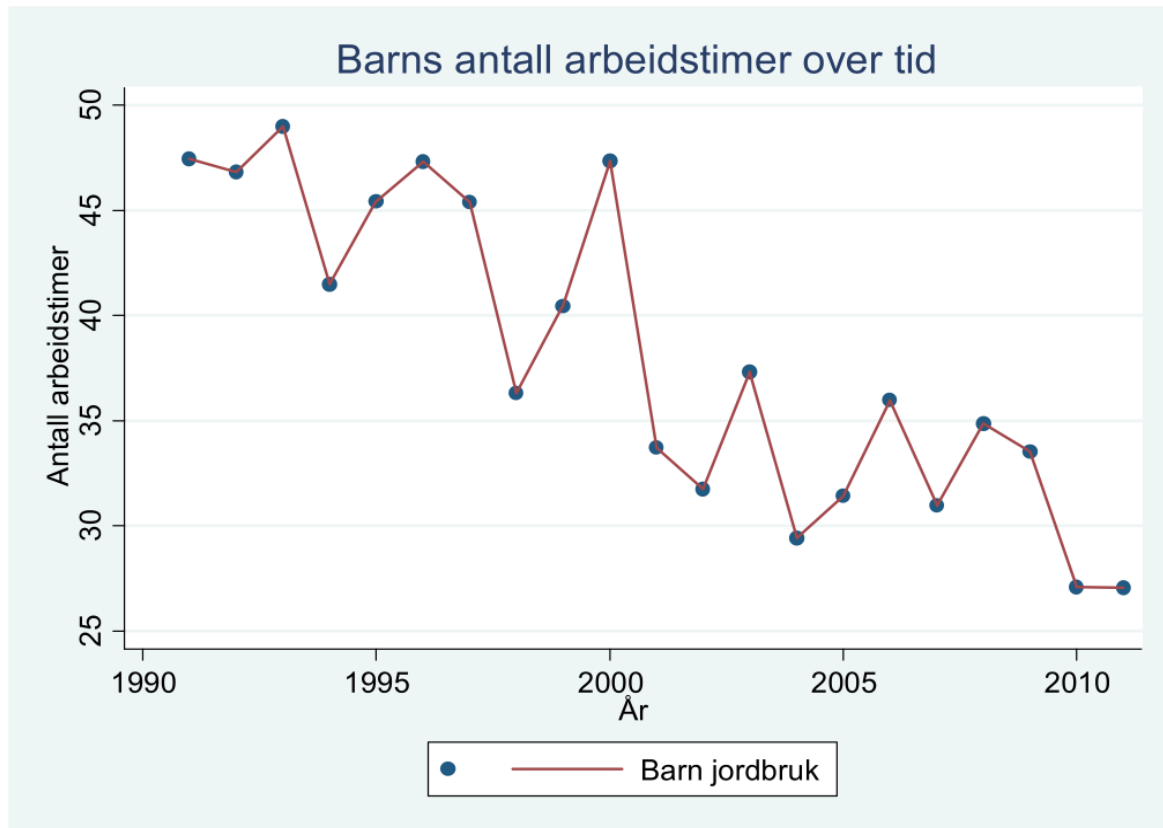
Jordbruket i Norge er og har tradisjonelt vært basert på familiedrift. Gårdene er eid av familien, og drives oftest som enkeltpersonforetak. Gjennom historien har bruker hatt hovedansvaret for gårdsdrifta, men både partner, barn og annen familie har deltatt i forskjellige arbeidsoppgaver på gården. Etter hvert som gårdsdrifta er mekanisert, er behovet for manuell arbeidskraft redusert, og i dag har i de fleste tilfeller minst en av ektefellene på bruket lønnet arbeid eller annen næringsaktivitet utenom gårdsdrifta.

Barn oppvokst på gård har også fått endret hverdag de siste tiårene. Fritidsaktiviteter utenfor gården, skole og vår nye elektroniske hverdag krever mye tid for alle barn. Likevel er det fortsatt en god del av barna i gårdbrukerfamilien som deltar i gårdsdrifta i større eller mindre grad. I driftsgranskningene blir barns arbeid registrert. Mange barn har deltatt og vært med i arbeidsoppgaver på bruket lenge før de blir tenåringer, og det blir registrert hos NILF som arbeidstid. I hvor stor grad barn deltar på gården, har betydning for hvor sannsynlig det er at de på et senere tidspunkt vil ta over driften (Andgard et al 2009). I tillegg er det med å bygge opp deres kompetanse, noe som kan komme til nytte både som gårdbrukere og i andre yrker. Barn oppvokst på gårdsbruk har vært ettertraktet arbeidskraft blant håndverkere fordi de ofte har drevet med allsidig arbeid fra tidlig alder, som for eksempel snekring, sveising og annet praktisk arbeid.

I driftsgranskningene for jord- og skogbruk er det samlet inn informasjon om antall arbeidstimer i jordbruk for alle som deltar i drifta. Det er skilt mellom bruker, partner, gårdbrukerens barn under 17 år og betalt og ubetalt arbeidshjelp. Barn utenom familien som jobber i drifta, er registrert som ubetalt leid hjelp. Det er også lagt inn en reduksjonsfaktor på alle barn tilsvarende 0,9 for barn på 17 år, 0,8 for barn på 15-16 år og 0,6 for barn under 15 år. Reduksjonsfaktoren skal avspeile gjennomsnittlig arbeidskapasitet for de ulike aldersgruppene. Dette må man ta hensyn til når man tolker arbeidstall for barn i driftsgranskningene. Bortsett fra arbeidstid for barn, har ikke Driftsgranskningene opplysninger om det er barn eller ikke på gården. For å kunne skille ut gårdsbruk med barn under 18 fra de uten, kan vi bruke mottatt barnetrygd. Vi vet altså at der finns barn under 18 på gården, men ikke hvor mange eller hvor gamle de er.

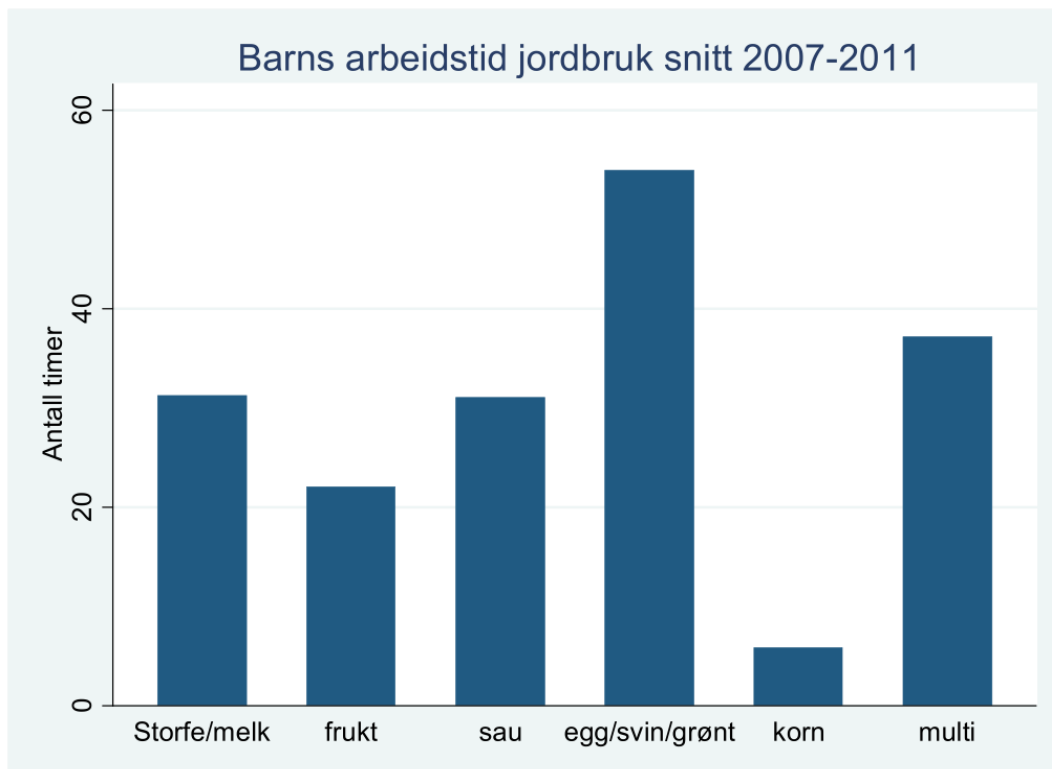
I det følgende skal vi se litt på hva Driftsgranskingene kan fortelle oss om barns deltagelse på gården fra 1991 og fram til 2011, og om det er forskjell på barns deltagelse i forhold til type drift, og geografisk region.

Figur 1. Barns antall arbeidstimer i jordbruk fra 1991 til 2011

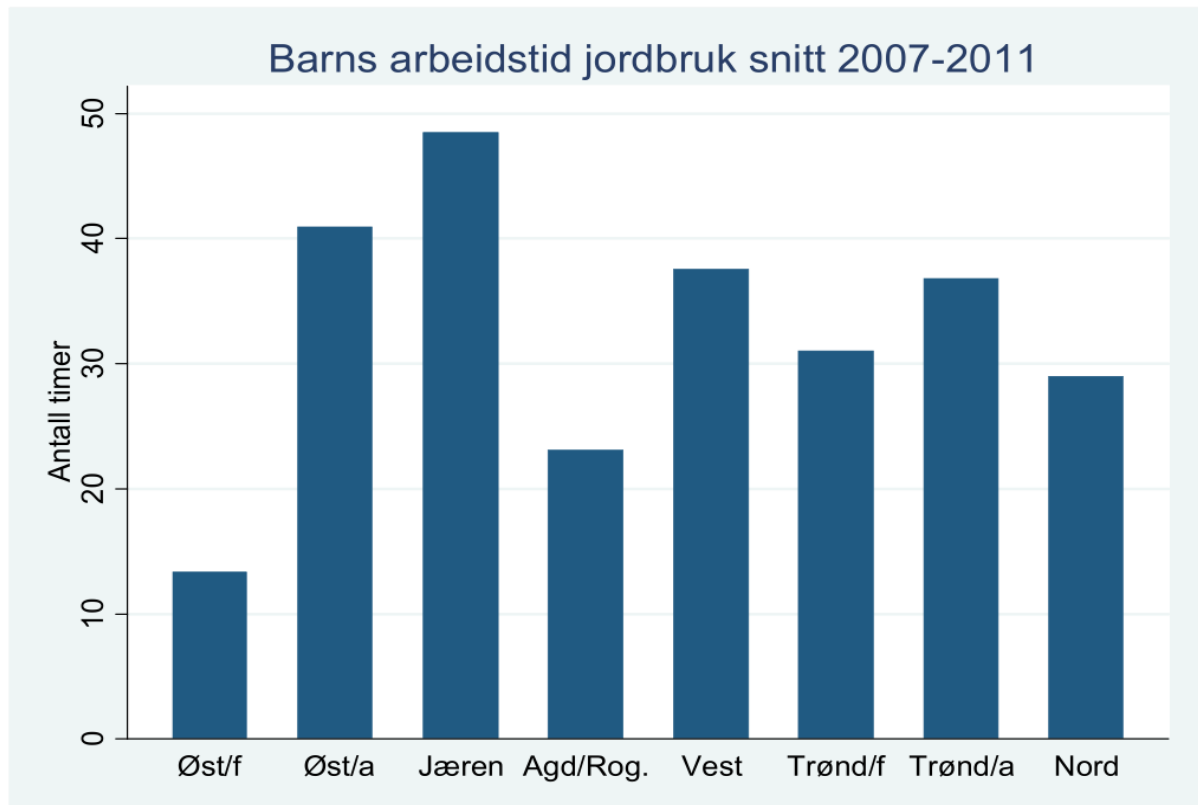
Figuren viser antall timer barn deltok i jordbruk fra 1991 til 2011, for gårdsbruk som mottar barnetrygd. Den ujevne utviklingen skyldes at det er snakk om relativt lave tall, men trenden er tydelig nedadgående i perioden. I 1991 brukte barn i snitt 47 timer i året på jordbruk, mens i 2011 var snittet på 27 timer, altså en nedgang på 43 %. I 1991 var det 73 % av familier med barn hvor barna ikke deltok med noen arbeidstimer i jordbruk, mens for 2011 var dette 83 %. Vi må selvfølgelig regne med at mange av disse barna var for små til å kunne gjøre gårdsarbeid, og at mange former for deltagelse av barn i gårdsdrifta ikke blir registrert som arbeidstid.

Figur 2. Barns arbeidstid i jordbruket i forskjellige produksjoner, snitt for 2007-2011

Ser vi på barns deltagelse i de forskjellige driftsformene, ser vi at de i liten grad hjelper til på bruk som hovedsakelig produserer korn. Dette kan muligens forklares med at kornproduksjon i stor grad er mekanisert, og det er få arbeidsoperasjoner som passer å engasjere barn til. Barn hjelper i noe større grad til på bruk som driver med to eller flere produksjoner samtidig (søylen kalt «multi»). Bruk som produserer enten egg, svin, poteter og/eller grønnsaker er slått sammen fordi det er svært få observasjoner i hver av disse kategoriene (14 på svin, 13 på egg og 24 på potet og grønt). Disse har også en høy deltagelse av barn, men det er svineprodusentene som trekker dette tallet opp, for egg og grønt er det noenlunde likt som de andre næringene.

Figur 3. Barns arbeidstid i jordbruket for ulike landsdeler, snitt 2007-2011

Ser vi på forskjeller i barns arbeidstid i jordbruk i de forskjellige landsdelene, finner vi at snittet for de siste 5 årene er høyest for Jæren, og lavest for flatbygdene på Østlandet. Noen av disse forskjellene kan relateres til dominerende produksjon i regionen. Østlandets flatbygder har mye kornproduksjon som hadde lite arbeidsinnsats på barn. I de tunge husdyrregionene ser vi en høyere deltagelse av barn i drifta. Det gjelder Jæren og Trøndelags andre bygder. Høyest ligger Jæren med nærmere 50 timer i snitt. Dette kan kanskje forklares med høyt produksjonsomfang per driftsenhet, kanskje kan det også skyldes kulturforskjeller. Det er ikke undersøkt her, men kan være interessant for videre undersøkelser.

Hva påvirker barns deltagelse på gården?

Vi har allerede vært inne på en del faktorer som ser ut til å henge sammen med barns deltagelse i gårdsdrifta. Ved å bruke tall fra driftsgranskningene kan vi også se på sammenhengen mellom bruker, partner og barn under 17 år sin bruk av arbeidstid på gården.

Driftsgranskningene definerer bruker som den som har flest arbeidstimer i jordbruket, og ikke den som står som oppført som bruker i Produsentregisteret. I Driftsgranskningene for 2011 var det 82 prosent av gårdsbrukene som hadde brukere med gifte eller registrerte samboere. Av disse var 643 mannlige brukere, og 61 kvinnelige. Det lave antallet kvinnelige brukere gjør det mindre interessant å bruke dette tallmaterialet for

seg selv til statistiske analyser. Men vi registrerer at det er en viss forskjell på arbeidstimer hos kvinnelige og mannlige brukerne og deres partnere⁴. I 2011 arbeidet de kvinnelige brukerne med jordbruk i snitt 1174 timer, mot 1875 for de mannlige brukerne. De mannlige partnerne arbeidet med jordbruk i snitt 988 timer, mot 565 for de kvinnelige partnerne. De mannlige brukerne arbeidet altså i snitt 232 prosent mer med jordbruk enn sine partnere, mens de kvinnelige brukerne bare arbeidet 19 prosent mer enn sine partnere.

I den videre analysen har vi valgt ikke å skille mellom kvinnelige og mannlige brukere. Vi kunne ha valgt å utelate alle de kvinnelige brukerne, men vi ser det som interessant å se på partnerens rolle, uavhengig av om det er mann eller kvinne. Siden det i 91 % av tilfellene er mannlige brukere og kvinnelige partnere, omtaler vi tidvis brukere som menn og partnere som kvinner.

En enkel korrelasjonsanalyse for driftsgranskningstall for 2011, viser en sterkere korrelasjon mellom partners deltakelse på gård og barns deltakelse (0,13), enn mellom bruker og barn (0,0425). I begge tilfeller er korrelasjonen positiv, som betyr at jo flere arbeidstimer bruker og partner har i gårdsdrifta, jo mere deltar barna i drifta. Men korrelasjonen er ikke spesielt sterk.

Tabellen under viser gjennomsnittlig antall timer deltagelse i jordbruk for barn og partnere som deltar mye og lite i jordbruket i 2011.

Tabell 1. Partner og barns arbeidstimer i jordbruk 2011

Partners arbeidstimer jordbruk	Barns arbeidstimer jordbruk	Antall observasjoner
0	14,5	140
0-200	19	93
>200	42	171

Der partner deltar med mer enn 200 timer i jordbruket, er barnas gjennomsnittlige antall timer i jordbruket 42, mens der partneren ikke deltar i jordbruket, arbeider barna i snitt 14,5 timer. Det samme forholdet fantes i 1991, men da var snittet høyere for barna, henholdsvis 57 og 30.

Sammenhengen mellom bruker og barns arbeidstimer i jordbruket kan sees i tabellen under.

---

⁴ Vi har ikke informasjon om partners kjønn, men vi antar at det i all hovedsak er snakk om heterofile forhold og at partner har motsatt kjønn av bruker.

Tabell 2. Bruker og barns arbeidstimer i jordbruk 2011

Brukers arbeidstimer jordbruk	Barns arbeidstimer jordbruk	Antall observasjoner
<1200	26	116
1200-2000	22	117
>2000	33	179

Vi finner ikke den samme sterke sammenhengen her som for partner. Brukers antall arbeidstimer i jordbruk er ikke like sterkt korrelert med barnas antall arbeidstimer.

Med multivariat regresjonsanalyse kan man finne effekten av de enkelte faktorene på barns arbeidstid på gården, kontrollert for andre faktorer. Vi er spesielt interessert i å se på effekten av partners antall arbeidstimer på gården. Vi kjører først en OLS (ordinary least square) regresjonsanalyse for 2011, deretter en analyse med faste effekter, for hele perioden 1991-2011.

Tabell 3 (neste side) viser regresjonsresultater for 2011 for gårdsbruk som mottar barnetrygd. Partners antall arbeidstimer har en signifikant positiv påvirkning på barns arbeidstid, det samme har partners arbeidstimer i lønnet arbeid. Det vil si at desto mer mor jobber ute, jo mer jobber barna på bruket. Men denne koeffisienten, 0.01, er lavere enn for partners arbeidstimer i jordbruk som er 0.02, og bare signifikant innen 10 %. En forklaring på denne effekten, som altså er relativt svak, kan være at der hvor partner jobber ute er barna eldre og derfor mer deltagende i jordbruket. Hadde vi kunnet kontrollere for barnas alder er det ikke sikkert vi hadde funnet denne effekten. En mulig forklaring kan også være at barn kan fungere som erstatter for mor, altså at der hun arbeider ute, arbeider barna i større grad på gården.

R^2 har en lav verdi, noe som indikerer at de variablene vi har i liten grad forklarer hva som påvirker barns deltagelse i jordbruket. Sannsynligvis har personlige egenskaper, både hos foreldre og barn, en svært stor betydning for om de deltar mye eller lite i gårdsdriften.

Bruker vi tall fra hele perioden 1991 til 2011, enten ved å bruke faste effekter, eller såkalt «pooled OLS», får vi samme resultat. Men her finner vi også at brukers arbeidstid i lønnet arbeid har en signifikant negativ effekt på barns bruk av arbeidstid på gården. Det vil si at jo mere far jobber borte fra gården, jo mindre jobber barna i gårdsdrifta. Det kan tenkes at denne variabelen sier noe om at gårdsarbeidet generelt er lite arbeidskrevende.

Tabell 3. Resultater fra regresjonsanalyse av barns deltakelse i jordbruket

	Avhengig variabel: Barns arbeidstid jordbruk	
	OLS 2011	Panel 1991-2011
Partners timer jordbruk	0.02**(0.01)	0.014***(0.002)
Brukers timer jordbruk	-0.01(0.01)	0.004**(0.002)
Driftsinntekt (i 1000 nok)	0.04**(0.01)	0.002***(0.0)
Partners timer lønnet arbeid	0.01*(0.01)	0.007***(0.002)
Brukers timer lønnet arbeid	0.004(0.01)	-0.009(0.002)
Innleid arbeidskraft	0.007*(0.006)	-0.003*(0.002)
Mengde mottatt barnetrygd	0.001***(0.0003)	0.0004***(0.0001)
Areal (gruppe 1-6)	-1.6(3.59)	-1.07(1.34)
Melk	5.07(9.29)	
Sau	-5.09(12.77)	
Korn	-2.16(15.67)	
Frukt	-21.8(27.12)	
Konstantledd	-4.08(26.31)	10.47(6.85)
Regionale faste effekter	Ja	Ja
Gårdsbruk faste effekter	Nei	Ja
R ²	0.1	
Antall observasjoner	432	9815

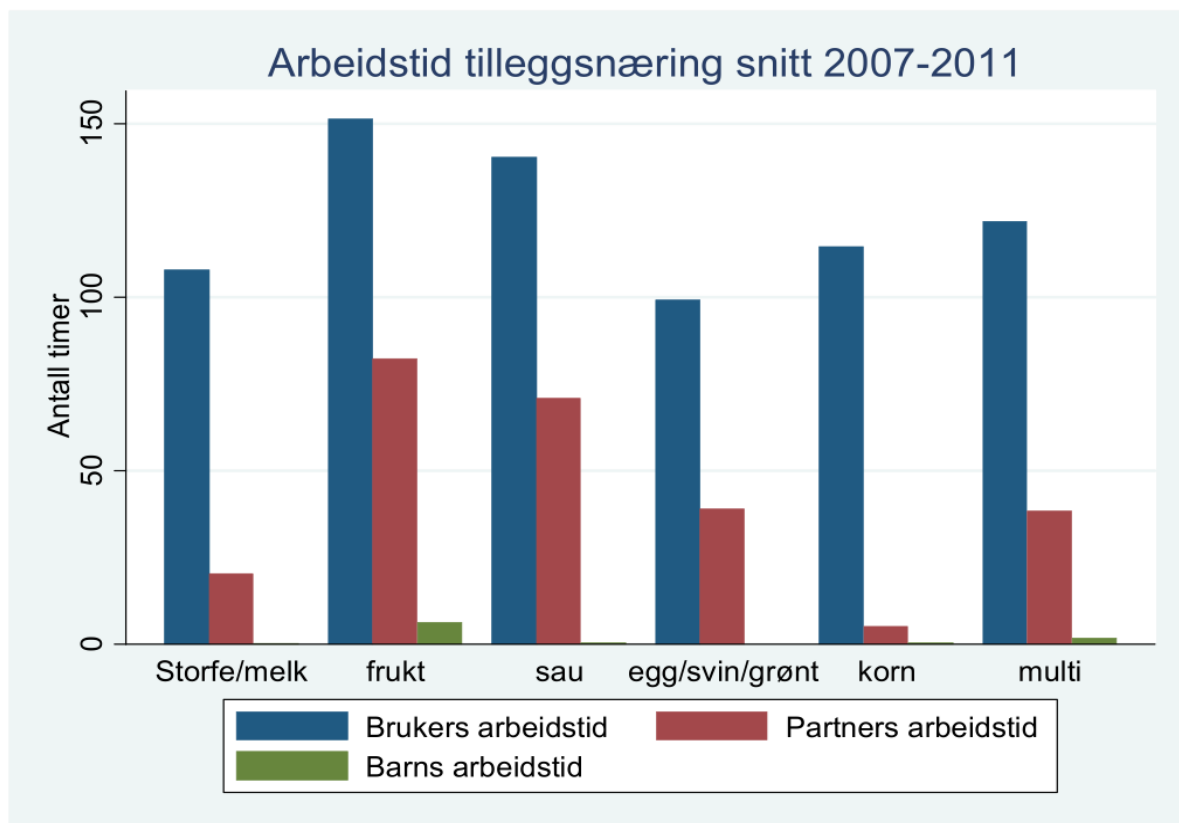
Tilleggsnæring

Tilleggsnæring er definert som næring basert på brukets ressurser utenom jordbruk og skogbruk. Driftsgranskningene inneholder tall om tilleggsnæring fra 1997 til 2011. Tilleggsnæring kan være for eksempel maskinkjøring, turisme, tjenesteyting og vareproduksjon. Det statistiske materialet inneholder informasjon om antall arbeidstimer som bruker, partner og barn har brukt på tilleggsnæring. Ettersom bare gårdsbruk som er yrkesmessig drevet kan være med i driftsgranskningene, vil gårdsbruk der en tilleggsnæring tar over for den tradisjonelle gårdsdriften ikke lenger være i målgruppen for undersøkelsen, og derfor forsvinne ut av driftsgranskningene.

Driftsgranskningene inneholder derfor bare data fra gårdsbruk der produksjonsomfanget i tradisjonell gårdsdrift er over en minste standard økonomisk størrelse. (Kr 80 000 i standard dekningsbidrag) Tilleggsnæringene kan derfor både være et tillegg til gårdsdrifta eller hovednæring på bruket.

En oversikt over hvilke næringer som har flest arbeidstimer i tilleggsnæring er gitt under:

Figur 4. Bruker, partner og barns arbeidstid i tilleggsnæring, snitt for 2007-2011

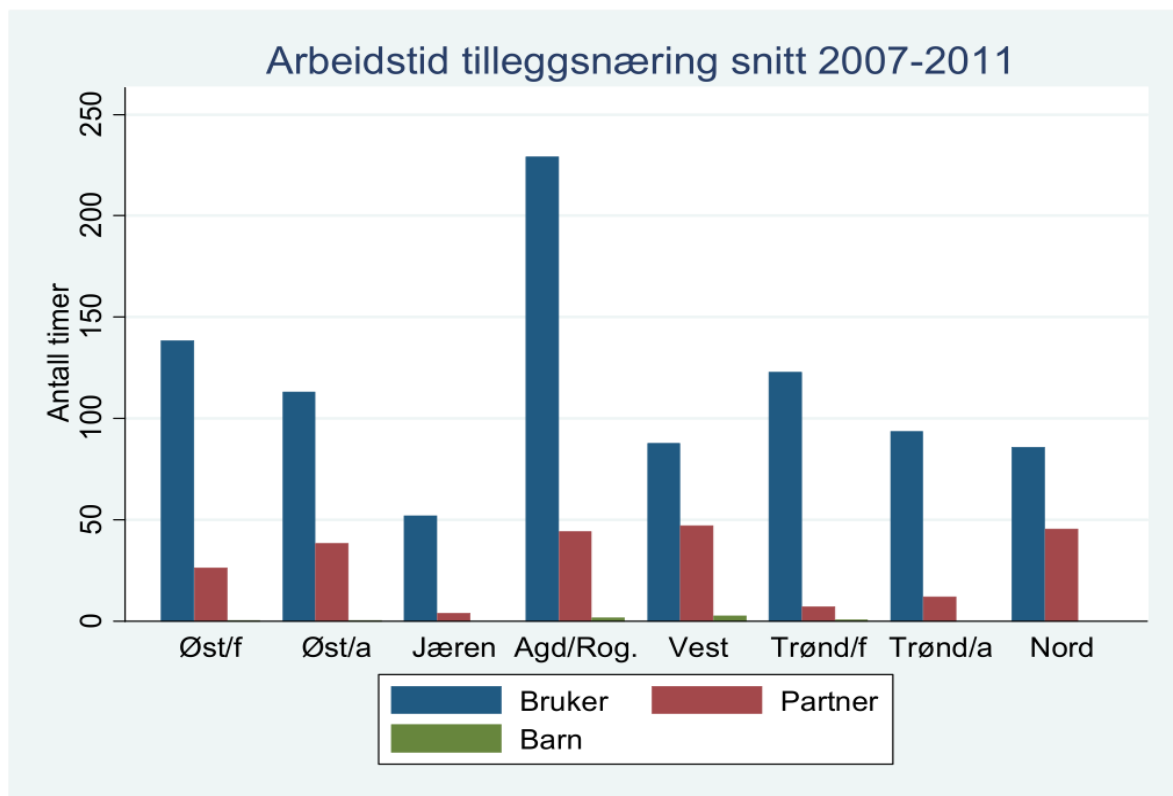

Oversikten viser at det er frukt som har flest antall arbeidstimer i tilleggsnæring, både for bruker, partner og barn. Men avstanden er ikke spesielt stor til sau. Partner har færrest antall arbeidstimer i tilleggsnæring på gårdsbruk med korn som hovednæring.

Vi ser at barn er lite deltagende i tilleggsnæring. Tilleggsnæring innebærer ofte arbeid som lite egnet å utføre for barn, som for eksempel bruk av maskiner.

Figur 5. Bruker, partner og barns arbeidstid i tilleggsnæring, snitt 2007-2011

Den geografiske fordelingen viser at det er Agder/Rogaland utenom Jæren som har flest antall arbeidstimer i tilleggsnæring for brukere, mens det er liten forskjell mellom partners bruk av arbeidstid i tilleggsnæring i de forskjellige landsdelene. Jæren har hatt minst tilleggsnæring både med tanke på økonomisk utbytte og arbeidsforbruk så lenge tilleggsnæring har vært registrert i driftsgranskingene. For arbeidsforbruk gjelder det både for bruker og partner.

Vi har forsøkt å se på sammenhengen mellom partners deltagelse i jordbruk, og om det er slik at det at partner er aktiv, øker sannsynligheten for at gårdsbruket utvider satsingen på tilleggsnæring.

Måten vi har gjort dette på, er å se på om det er en korrelasjon mellom partners deltagelse i jordbruket, og senere bruk av arbeidstid i tilleggsnæring. Vi kjører en multivariat regresjonsanalyse hvor vi kontrollerer for andre mulige påvirkningsfaktorer. Vi bruker hele tallmaterialet fra 1997 til 2011 i analysen.

Tabell 5. Resultater regresjonsanalyse av partners arbeidstimer i tilleggsnæring

Avhengig variabel: Partners antall arbeidstimer i tilleggsnæring		
Partners timer jordbruk	-0.0056(0.0047)	0.00166(0.0043)
Partners timer jordbruk ett år før	0.0123***(0.0047)	
Partners timer jordbruk fire år før		0.0095**(0.0043)
Brukers timer tilleggsnæring	0.201***(0.0058)	0.237***(0.00778)
Total inntekt	-0.0004(0.006)	0.0043(0.00836)
Driftsinntekt	-0.018*(0.009)	-0.021*(0.0127)
Brukers timer jordbruk	-0.00099(0.0019)	-0.0014(0.0027)
Innleid arbeidskraft	0.0036(0.0023)	-0.00335(0.004)
Brukers timer lønnet arbeid	0.0032(0.0022)	0.0057*(0.0032)
Partners timer lønnet arbeid	-0.014***(0.0019)	-0.017***(0.0026)
Areal (gruppe 1-6)	-2.036(1.25)	-3.402*(1.8)
Melk	0.486(0.69)	3.106(3.83)
Sau	12.63***(4.29)	14.04**(6.14)
Korn	3.317(4.63)	5.28(6.48)
Frukt	25.20**(10.19)	-16.59(14.33)
Konstantledd	19.87**(7.717)	16.55(10.51)
Regionale faste effekter	Ja	Ja
År faste effekter	Ja	Ja
R ²	0.099	0.113
Antall observasjoner	14224	9150

Regresjonsanalysen viser at jo flere timer partner har arbeidet i jordbruk, jo flere timer har hun/han arbeidet i tilleggsnæring ett år senere, også når det er kontrollert for antall timer arbeidet i jordbruket det samme året. Den samme relasjonen finner vi når vi ser på sammenhengen mellom arbeidstid i jordbruket og arbeidstid i tilleggsnæring fire år senere.

Oppsummering

Tallmaterialet fra Driftsgranskningene fra 1991 til 2011 viser en klar nedgang i antallet timer barn under 18 arbeider med jordbruk. Vi finner også en tydelig sammenheng mellom antallet timer partner arbeider i jordbruket og antallet timer barna arbeidet i jordbruket, både når vi bruker korrelasjonsanalyse, og når vi bruker multivariat regresjonsanalyse. Denne sammenhengen finner vi ikke mellom bruker og barns arbeidstid i jordbruket. Dette kan tyde på at det at partner deltar aktivt i jordbruket påvirker barna til også å delta mer aktivt, og at partnerens påvirkning er større enn brukerens.

Når det gjelder sannsynligheten for å starte opp med tilleggsnæring, finner vi i tallmaterialet fra Driftsgranskningene en positiv sammenheng mellom partners antall timer i jordbruket, og antall timer i tilleggsnæring noen år senere. Dette kan være en indikasjon på at på gårder der partner deltar aktivt i jordbruket, er det større sannsynlighet for at man starter opp med tilleggsnæring.

EN ANALYSE AV EKTEFELLE/SAMBOERS BIDRAG TIL GÅRDSDRIFTEN (MARIT S. HAUGEN OG BRIT LOGSTEIN, BYGDEFORSKNING)

På de fleste gårdsbruk har i dag en eller begge parter i et gårdsbrukerpar lønnsarbeid i tillegg til gårdsarbeid. For å få en oversikt over hvordan landbruksparet fordeler sin arbeidsinnsats på og utenfor gården, vil vi først presentere en oversikt over antall arbeidstimer hos både bruker og ektefelle/samboer. Som beskrevet i kapittel 3 over, er alle data i dette kapitlet basert på undersøkelsen «Trender i norsk landbruk 2012».

Brukers arbeidsinnsats på og utenfor gården

Vi ser først på brukers arbeidsinnsats målt i arbeidstimer på gården. I spørreskjemaet ble det stilt følgende spørsmål: Hvor mye arbeid la du selv ned i gårdsdriften i løpet av 2011? Som tabell 1 viser, er det noen forskjeller mellom mannlige og kvinnelige brukere. Det er en større andel mannlige brukere som jobber mye på gårdsbruket (mer enn 1700 timer per år), sammenlignet med kvinnelige brukere. Videre er det en større andel kvinnelige brukere som arbeider lite i gårdsdriften. Når det gjelder arbeidsinnsats utenfor gårdsdriften, tabell 2, så finner vi samme tendens; mannlige brukere jobber mer utenfor gårdsbruket, sammenlignet med kvinnelige brukere.

Tabell 1. Brukers arbeidsinnsats i gårdsdriften i 2011. I prosent.

Eget arbeidsomfang i gårdsdriften	Mannlig bruker (n=1088)	Kvinnelig bruker (n=181)
< 200 timer	11	29
200-850 timer	30	29
850-1700 timer	19	17
> 1700 timer ¹⁾	40	25
Totalt	101	100

¹⁾1700 timer utgjør ca et årsverk

Tabell 2. Brukers arbeid utenfor gården. I prosent.

Arbeid utenfor gården	Mannlig bruker (n=1077)	Kvinnelig bruker (n=182)
Har ikke jobb utenfor gårdsbruket	26	31
< 200 timer	11	12
200-850 timer	11	17
850-1700 timer	20	23
> 1700 timer	32	17
Totalt	100	100

Oppsummert viser dette at mannlige brukere arbeider mer både på gården og i arbeid utenfor gården, sammenlignet med kvinnelige brukere. Bare en fjerdedel av mannsbøndene rapporterer at de ikke har arbeid utenfor gården, mens en tredjedel av kvinnebøndene rapporterer det samme. Oversikten viser imidlertid at majoriteten av både de kvinnelige og mannlige brukerne har arbeid utenfor gården, de fleste i deltidsstilling (mindre enn 1700 timer).

Ektefelle/samboers arbeidsinnsats på gården og utenfor gårdsdriften

For å kartlegge ektefelle/samboers deltakelse i gårdsdriften, så ble det stilt følgende spørsmål: Hvor mye arbeid la din ektefelle/samboer ned i gårdsdriften i løpet av 2011? Det er med andre ord brukere som har anslått arbeidsinnsatsen til sin ektefelle/samboer. Generelt deltar de fleste, men omfanget av arbeid målt i arbeidstimer varierer fra lite til mye.

Tabell 3. Ektefelle/samboers deltakelse i gårdsdriften fordelt på mannlige brukere og kvinnelige brukere. I prosent.

Ektefelle/samboers deltakelse i gårdsarbeid	Mannlig bruker (n=964)	Kvinnelig bruker (n=182)
Deltar aldri	19	3
Mindre enn 200 timer	46	24
200-850 timer	21	31
850-1700 timer	9	21
Mer enn 1700 timer	6	20
Totalt	101	100

Som vist i tabell 3, så ser vi at kvinnelig bruker i større grad enn mannlige bruker rapporterer at deres ektefelle/samboer deltar mye i gårdsarbeidet (mer enn 1700 timer), henholdsvis 20 og 6 prosent. To tredjedeler av ektefeller/samboere til mannlige brukere deltar aldri eller mindre enn 200 timer pr. år i praktisk gårdsarbeid, mens bare vel en fjerdedel av ektefeller/samboere til kvinnelige brukere deltar aldri eller mindre enn 200 timer per år. Rapporteringen baseres på subjektivt skjønn, men vi kan anta at dette reflekterer en faktisk forskjell.

Materialet viser at kvinnelige brukere i større grad har en ektefelle/samboer som bidrar mye i gårdsdriften. En mulig forklaring kan være at gårdbrukerparet har en arbeidsfordeling der ektefelle/samboer til de mannlige brukerne gjør mer av hus- og omsorgsarbeidet på gården, og at denne innsatsen ikke blir medregnet når man i spørreskjemaet blir bedt om å oppgi ektefelle/samboers arbeidsinnsats i gårdsdriften. Arbeidet innomhus blir gjerne underestimert, selv om en del av husholdsarbeidet kan relateres til gårdsdriften, som for eksempel mer klesvask og ekstra renhold, servering av arbeidsfolk, telefoner og beskjeder. Det kan være at mannlige brukere i større grad får

frigjort tid som de kan bruke på ordinært gårdsarbeid sammenlignet med kvinnelige brukere. Våre data gir ikke opplysninger om tidsbruk på hus- og omsorgsarbeid, men tidligere undersøkelser underbygger at dette arbeidet i større grad utføres av kvinnene (Blekesaune og Haugen 1999).

Når det gjelder ektefelle/samboers arbeidsinnsats utenfor gårdsbruket ble det stilt følgende spørsmål: Hvor mange timer lønnsarbeid utenfor gårdsdriften hadde din ektefelle/samboer i løpet av 2011?

Tabell 4. Ektefelle/samboers arbeid utenfor gården. I prosent.

Ektefelle/samboers lønnsarbeid utenfor gården	Mannlig bruker (n=1043)	Kvinnelig bruker (n=181)
Har ikke jobb utenfor gårdsbruket	16	21
< 200 timer	5	7
200-850 timer	12	9
850-1700 timer	41	22
> 1700 timer	26	41
Totalt	100	100

Av tabell 4 ser vi at de fleste ektefellene/samboerne har arbeid utenfor gården. Det er relativt små kjønnsforskjeller her, men vi ser at en noe større andel av partnerne til mannlige brukere har lønnsarbeid, det er kun 16 prosent som ikke har jobb utenfor gårdsbruket, sammenlignet med 21 prosent av partnerne til de kvinnelige brukerne. Til gjengjeld arbeider partnerne til de kvinnelige brukerne som har lønnsarbeid mer utenfor gården. 41 prosent av partnerne til kvinnelige brukere arbeider et årsverk eller mer utenfor, mot 26 prosent av partnerne til mannlige brukere.

Ektefelle/samboers deltakelse på andre områder enn gårdsarbeid

I Trendundersøkelsen ønsket vi å få en oversikt over hvorvidt ektefelle/samboer var involvert i andre aktiviteter relatert til gårdsdriften enn gårdsarbeid. Alle brukerne ble spurt om følgende: Hvor ofte deltar samboer/ektefelle i disse aktivitetene/beslutningene? Her måtte de ta stilling til partners involvering i en rekke forskjellige aktiviteter (se tabell 5).

Tabell 5. Samboer/ektefelles involvering fordelt på mannlig bruker (M) og kvinnelig bruker(K), n=1106 (M) og n=190(K). I prosent.

Ektefelle/samboer involvert i:	Aldri		Sjelden		Av og til		Ofte eller alltid	
	M	K	M	K	M	K	M	K
Daglige beslutninger og ledelse av gårdsarbeidet	15	2	26	5	31	11	28	83
Løpende produksjonsplanlegging og rapportering	31	6	30	14	20	23	19	57
Kontakt med veiledningsapparat	43	12	31	22	14	25	13	41
Kontakt med regnskapskontor	41	21	25	21	15	20	19	38
Langsiktig planlegging og investeringsbeslutninger	14	2	20	5	26	12	40	80
Føring av regnskap	56	48	16	14	9	8	19	30

Tabell 5 viser at ektefeller/samboere til kvinnelige og mannlige brukere er involvert i ulik grad i aktiviteter relatert til beslutninger og administrativt arbeid på gården. Graden av involvering varierer etter type aktiviteter og det er relativt store forskjeller. I likhet med arbeidsinnsats målt i antall arbeidstimer, så ser vi også her at partnerne til kvinnelige brukere deltar i større grad enn ektefellene/samboerne til mannlige brukere.

Den største forskjellen finner vi i deltakelse i daglige beslutninger og ledelse av gårdsarbeidet. Mens hele 83 prosent av de kvinnelige brukerne oppgir at deres ektefelle/samboer deltar ofte eller alltid, er det bare 28 prosent av de mannlige brukerne som oppgir at deres ektefelle/samboer ofte eller alltid deltar. Noe av den samme forskjellen finner vi når det gjelder langsiktig planlegging og investeringsbeslutninger. Det tyder på at på bruk med kvinnelig bruker er gårdsdriften i større grad et felles prosjekt der ektefelle/samboer har en viktig rolle. Men selv om ektefellene/samboerne til mannlige brukere ikke i samme grad deltar, så er det likevel i disse to aktivitetene; daglige beslutninger og ledelse, og langsiktig planlegging og investeringsbeslutninger at de i størst grad er involvert. Bare 15 prosent av de mannlige brukerne svarer at deres ektefelle/samboer aldri deltar i disse aktivitetene. Det betyr at beslutninger som vil ha økonomiske og eller driftsmessige konsekvenser for gårdshusholdet på lengre sikt, i større grad gjøres i fellesskap. Når det gjelder å delta i føring av regnskap så er det relativt liten forskjell mellom menn og kvinner sammenlignet med de andre aktivitetene: Det er 19 prosent av mannlige brukere og 30 prosent av de kvinnelige brukerne som oppgir at deres ektefelle/samboer ofte eller alltid er involvert i føring av regnskap.

I hovedsak så ser det ut som at majoriteten av norske bønder har en ektefelle/samboer som på en eller annen måte er involvert i gårdsdriften. Men vårt materiale viser at ektefeller/samboere til mannlige brukere er noe mindre involvert i gårdsdriften, enten det dreier seg om praktisk arbeid eller i planlegging og beslutninger, sammenlignet med ektefeller/samboere til kvinnelige brukere.

Hva betyr ektefelle/samboers involvering?

I Trendundersøkelsen ble det stilt følgende spørsmål: Ta stilling til følgende påstander når det gjelder ektefelles/samboers involvering i gårdsdriften. Se de ulike påstandene i tabellene nedenfor. Tabell 6 og 7 viser hvordan henholdsvis mannlige og kvinnelige brukere har vurdert hvilken betydning partners involvering har for en rekke forhold som omhandler gårdsdrifta.

Tabell 6. Mannlige brukeres vurdering av betydningen av ektefelles/samboers involvering i gårdsdriften (n=1106). I prosent.

	Helt/delvis uenig	Både og	Delvis enig	Helt enig
Den er viktig for min trivsel som bonde	11	19	24	46
Den er viktig for å ta gode beslutninger om gårdsdriften	15	21	28	35
Den er avgjørende for at jeg er bonde i dag	39	19	20	22
Samboer/ektefelle er tilstrekkelig involvert	17	28	26	29
Ektefelle/samboers lønnsinntekt er med og finansierer gårdsdriften/investeringer på gården	57	14	12	17

Ektefelles/samboers involvering er relativt viktig for de fleste mannlige brukerne. Blant annet er sju av ti mannlige brukere delvis eller helt enig i at ektefelle/samboers involvering er viktig for deres trivsel som bonde. Videre svarer 63 prosent (delvis eller helt enig) at partners involvering er viktig for å ta gode beslutninger, og 42 prosent svarer at de er delvis eller helt enig i påstanden om at ektefelle/samboers involvering er avgjørende for at de er bonde i dag. Mange gårdshushold er avhengige av lønnsinntekter som kommer utenfra, og de fleste ektefeller/samboere til mannlige brukere har lønnsarbeid utenom gårdsdriften. Likevel er det bare 29 prosent av de mannlige brukerne som oppgir at de er delvis eller helt enig i påstanden om at ektefelle/samboers lønnsinntekt er med og finansierer gårdsdriften og investeringer på gården.

For kvinnelige brukere er bildet noe annerledes (tabell 7). Kvinnelige brukere vurderer ektefelle/samboers involvering som å ha større betydning. Det er 79 prosent som svarer at de er delvis eller helt enig i påstanden om at ektefelle/samboers involvering i gårdsdriften er avgjørende for at de er bonde i dag. Ektefelle/samboers involvering er viktig for å ta gode beslutninger og for deres trivsel. Videre er det omtrent halvparten av de kvinnelige brukerne (49 %) som svarer at de er helt enig i påstanden om at ektefelle/samboers lønnsinntekt er med og finansierer gårdsdriften/investeringer, og denne andelen er langt høyere enn blant mannlige brukere. Noe av forklaringen kan være at en større andel av samboere/ektefeller av kvinnelige brukere arbeider forholdsvis mye utenfor gårdsdrifta (mer enn 1700 timer) se tabell 4, sammenlignet med ektefelle/samboere til mannlige brukere, og slik sett har en større inntekt som kan investeres i gårdsdrifta. Kvinnene vurderer sin ektefelle/samboers involvering i gårdsdriften som viktigere enn det menn gjør, både når det gjelder trivsel, for å kunne ta gode beslutninger og for deres motivasjon til å være bonde.

Tabell 7. Kvinnelige brukeres vurdering av betydningen av ektefelles/samboers involvering i gårdsdriften (n= 190). I prosent.

	Helt/delvis uenig	Både og	Delvis enig	Helt enig
Den er viktig for min trivsel som bonde	4	8	17	71
Den er viktig for å ta gode beslutninger om gårdsdriften	3	8	19	71
Den er avgjørende for at jeg er bonde i dag	11	11	21	59
Samboer/ektefelle er tilstrekkelig Involvert	5	8	18	69
Ektefelle/samboers lønnsinntekt er med og finansierer gårdsdriften/investeringer på gården	28	13	11	48

Bruker ble videre bedt om å vurdere sin ektefelle/samboers posisjon på gården, ved å oppgi i hvilken grad han eller hun var enig i følgende utsagn: Jeg og ektefelle/samboer er likeverdige partnere i gårdsdriften. Mens vel halvparten av de kvinnelige brukerne anser seg og sin ektefelle/samboer som likeverdige partnere, var det bare to av ti mannlige brukere som var helt enig i påstanden (tabell 8). Dette sammenfaller med den forskjellen vi fant mellom kvinnelige og mannlige brukere når det gjaldt vurdering av ektefelles/samboers deltakelse og involvering i gårdsdrifta. Det ser ut til at kvinnelige brukere i større grad enn mannlige brukere opplever gården som et felles prosjekt.

Tabell 8. Bønders vurdering av om man er enig i påstanden om at bruker og ektefelle/samboer er likeverdige partnere i gårdsdrifta. I prosent.

	Helt uenig	Delvis uenig	Både og	Delvis enig	Helt enig
Mannlige brukere (n=1064)	30	20	19	11	21
Kvinnelige brukere (n=182)	8	10	13	14	55

Hvilke faktorer har betydning for ektefelle/samboers involvering

Vi har undersøkt hvilke faktorer som kan ha betydning for grad av ektefelles/samboers involvering, og om ektefelle/samboers involvering kan relateres til videre planer når det gjelder gårdsdrifta.

Tidligere undersøkelser har vist at partner er mest involvert på bruk med arbeidsintensive produksjoner (melk, planteproduksjon og husdyrhold) og minst på bruk med kornproduksjon (se Fostervold 2011). Individuelle forhold som kan ha betydning for ektefelle/samboers involvering er alder, gårdbrukerparets utdanningsnivå og omfang av lønnsarbeid, og brukers arbeidsinnsats på gårdsbruket. En hypotese er at økt utdanning hos ektefelle/samboer har betydning for ønske og mulighet til å realisere en yrkeskarriere utenfor. Det kan da bety at en både har mindre tid og interesse av å involvere seg i gårdsdrifta.

I tabell 9 ser vi en signifikant og relativt sterk sammenheng mellom ektefelle/samboers arbeidsinnsats på bruket og brukers arbeidsinnsats på bruket, noe som betyr at desto mer bruker arbeider på gården, desto mer arbeider ektefelle/samboer ($r=0,331$). På tilsvarende måte ser vi også at desto mer bruker arbeider utenfor bruket, desto mindre arbeider ektefelle/samboer på bruket ($r=-0,190$). Videre viser tabellen at det er en positiv sammenheng mellom brukers arbeidsinnsats på gården og ektefelle/samboers deltagelse i langsiktig planlegging og investeringsbeslutninger ($r=0,084$). Vi finner imidlertid ikke signifikante sammenhenger mellom brukers arbeidsinnsats og de øvrige formene for ektefelle/samboers deltakelse i gårdsdrifta, som blant annet daglige beslutninger og ledelse. Når det gjelder ektefelle/samboers arbeidsinnsats utenfor bruket, så viser tabellen at desto mer partner jobber utenfor, desto lavere er hans/hennes arbeidsinnsats på bruket ($r=-0,250$). Det gjelder også andre typer involvering. Videre er det signifikant negativ sammenheng mellom partners utdanningsnivå og arbeidsinnsats på bruket ($r=-0,208$). Den samme sammenhengen finner vi for andre typer involvering på bruket, bortsett fra deltagelse i langsiktig planlegging og investeringsbeslutninger. Partnere med høy utdanning ser ut til å velge lønnsarbeid framfor gårdsarbeid og daglig involvering, men de er ikke mindre involvert når det gjelder å delta i sentrale beslutninger som kan være av stor betydning for gårdsdriften og gårdshusholdet.

Tabell 9. Bivariat korrelasjonsanalyse mellom alder (1), brukers arbeid både på bruket (2) og utenfor (3), ektefelle/samboers arbeid utenfor (4), utdanningsnivå (5) og ulike typer involvering og arbeid på bruket

	1.	2.	3	4.	5.
1. Alder					
2. Brukers arbeidsinnsats på bruket (arbeidstimer i 2011)	-0,090**				
3. Brukers arbeidsinnsats utenfor (arbeidstimer 2011)	-0,187**	-0,487**			
4. Ektefelles/samboers arbeidsinnsats utenfor	-0,242**	-0,078**	0,281**		
5. Ektefelle/samboers utdanningsnivå.	-0,225**	0,008	0,095**	0,319**	
6. Ektefelle/samboers arbeidsinnsats på bruket	-0,037	0,331**	-0,190**	-0,250**	-0,208**
7. Daglige beslutninger og ledelse	0,045	-0,020	-0,065*	-0,226**	-0,194**
8. Løpende produksjons-planlegging og rapportering	0,039	0,009	-0,071*	-0,208**	-0,183**
9. Kontakt med veilednings-apparatet	0,010	0,027	-0,083**	-0,212**	-0,156**
10. Kontakt med regnskapskontor	0,051	0,007	-0,063*	-0,156**	-0,165**
11. Langsiktig planlegging og investeringsbeslutninger	-0,080**	0,084**	-0,103**	-0,087**	0,019
12. Førings av regnskap	0,018	-0,012	-0,013	-0,091**	-0,100**

**= p < 0.001   *= p < 0.05

Tabell 10 viser en signifikant og positiv, men svak sammenheng mellom ektefelle/samboers involvering og husstandens samlede netto næringsinntekt. At partner er involvert i løpende produksjonsplanlegging og rapportering ($r=0,087$), har kontakt med veiledningsapparatet ($r=0,102$) og deltar i langsiktig planlegging og investeringsbeslutninger ($r=0,116$), og til slutt arbeidsinnsats i arbeidstimer ($r=0,250$), korrelerer med en økning i næringsinntekten.

Tabell 10. Bivariat korrelasjonsanalyse mellom husstandens samlede netto næringsinntekt fra jord- og skogbruk (1) og gårdsstørrelse- antallet dekar i drift (2), og ektefelle/samboers involvering i gårdsdrifta.

	1.	2.
1.Netto næringsinntekt		
2.Gårdsstørrelse	0,435**	
3.Daglige beslutninger og ledelse	0,036	-0,058*
4.Løpende produksjonsplanlegging og rapportering	0,087**	-0,011
5.Kontakt med veiledningsapparatet	0,102**	0,014
6.Kontakt med regnskapskontor	0,081**	0,030
7.Langsiktig planlegging og investeringsbeslutninger	0,116**	0,069*
8.Føring av regnskap	0,025	-0,008
9.Samboers/ektefelles arbeidsinnsats på bruket (arbeidstimer i 2011)	0,250**	0,146**

**= $p < 0.001$ *= $p < 0.05$

Tabell 11. Bivariat korrelasjonsanalyse mellom planer om produksjonsøkning (1) og planer om (videre-)utvikling av tilleggsnæring med utgangspunkt i gårdens ressurser (2), og ektefelle/samboers involvering i gårdsdrifta.

	1.	2.
1.Planer om produksjonsøkning		
2.(Videre-)utvikling av tilleggsnæring med utgangspunkt i gårdens ressurser	0,028	
3.Daglige beslutninger og ledelse	0,012	0,084**
4.Løpende produksjonsplanlegging og rapportering	0,030	0,070*
5.Kontakt med veiledningsapparatet	0,070**	0,063*
6.Kontakt med regnskapskontor	0,015	0,057*
7.Langsiktig pl. og investerings-beslutninger	0,120**	0,101**
8.Føring av regnskap	-0,007	0,071**
9.Samboers/ektefelles arbeidsinnsats på bruket (arbeidstimer)	0,138*	0,038

**= $p < 0.001$ *= $p < 0.05$

Tabell 11 viser at det er en signifikant og positiv sammenheng mellom det å oppgi at man har planer om produksjonsøkning, og partners deltakelse i aktiviteter som kontakt med veiledningsapparat ($r=0,070$), langsiktig planlegging og investeringsbeslutninger ($r=0,120$), og samboers/ektefelles arbeidsinnsats på bruket ($r=0,138$). Det er samtidig verdt å merke seg at disse sammenhengene er relativt svake. Når det gjelder planer om å videreutvikle og/eller starte tilleggsnæring, så er det i et større omfang relatert til ektefelle/samboers deltakelse som blant annet daglige beslutninger ($r=0,084$), løpende produksjonsplanlegging ($r=0,070$) og føring av regnskap ($r=0,071$). Her er det ikke skilt mellom type tilleggsnæring, men vi kan anta at ulike typer tilleggsnæring i ulik grad involverer partner. Likevel er det interessant at planer om å videreutvikle og/eller starte tilleggsnæring i større grad henger sammen med at ektefelle/samboer er involvert i ulike deler av drifta utover ordinær arbeidsinnsats. Dette ser ut til å samsvare med blant annet funn i en kartleggingsundersøkelse av bygdeturisme og gårdsmat i Norge (Kroken, Storstad og Haugen 2009). Der fant en at denne tilleggsnæringen ofte ble drevet som en familiebedrift der både bruker og partner var involvert.

Oppsummering

Våre analyser viser at ektefelle/samboer som ventet er mer involvert i gårdsdriften på større og mer arbeidsintensive bruk. Videre ser vi at der partner er mer involvert i arbeid og beslutningsprosesser, har bruket en høyere næringsinntekt. Det er en tendens til at ektefelle/samboer med høy utdanning, involverer seg mindre i gårdsdrifta, med unntak av deltakelse i langsiktig planlegging og investeringsbeslutninger. Når det gjelder planer om produksjonsøkning, så ser vi at der partner er med i praktisk gårdsdrift er det større sannsynlighet for at bruker oppgir at produksjonsøkning er et sannsynlig utviklingstrekk. Hvorvidt bruker(paret) tilpasser produksjonsomfang og videre planer for bruket etter tilgjengelig (familie)arbeidskraft eller om partner tilpasser sin arbeidsinnsats etter brukets behov, er ikke mulig å fastslå. Vi fant også at det å ha planer om å utvikle tilleggsnæring korrelerer med at partner er mer involvert. Det er interessant å merke seg, at det å ha planer om å utvikle en tilleggsnæring på gården i større grad henger sammen med at partner er involvert i gårdsdrifta gjennom daglige beslutninger og ledelse, langsiktig planlegging og investeringsbeslutninger og føring av regnskap, og i mindre grad henger sammen med arbeidsinnsats på bruket i antall arbeidstimer.

Basert på denne gjennomgangen fra undersøkelsen Trender i norsk landbruk 2012, ser vi at familiebruket fortsatt står sterkt, her forstått som at både bruker og ektefelle/samboer er involvert i en eller annen form. Selv om det var noen forskjeller mellom kvinnelige og mannlige brukere, så fant vi at norske bønder verdsetter deltakelse fra ektefelle/samboer, og at majoriteten av norske bønder som lever i et parforhold, har en ektefelle eller samboer som i ulik grad er involvert i gårdsdrifta. Selv om det kan være mange forhold som spiller inn for å få til en levedyktig gårdsdrift, så ser vi at ektefelle/samboers involvering er viktig og i mange tilfeller sannsynligvis helt avgjørende for ønsket om å satse på landbruket.

PARTNERS INVOLVERING OG BETYDNING FOR DRIFT, TILLEGGSNÆRING OG MOTIVASJON PÅ GÅRDSBRUKET. (MARIA ALMLI OG KARIN HOVDE, KUN)

Datainnsamling til og analyser i den kvalitative delen av denne rapporten bygger videre på pilotundersøkelsen fra 2011 og rapporten «Jo mere vi er sammen, jo rikere vi blir? Betydningen av partners involvering i gårdsdrift» (Fostervold red. 2011). Tema den gang var også partners bidrag til drifta på gården, men da var det vektlagt å finne gårder hvor partner ikke var med i drifta⁵. Denne gangen har vi tvert om søkt informanter hvor partner i størst mulig grad er engasjert på gården. Delvis på grunn av ensidig utvalg (i den kvalitative undersøkelsen) reiste pilotstudien noen spørsmål som ble anbefalt videre oppfølging. Flere av dem belyses i dette kapitlet.

Et av funnene i pilotprosjektet, var at informantene kunne deles inn i tre stiliserte hovedgrupperinger i forhold til hvordan driver forholdt seg til partner og jobb på og utenfor gården:

TYPE 1: SELVRÅDENDE DRIVER har en praktisk innstilling til arbeidet, og ønsker ikke å dele arbeidet med noen. De vil være alene om opplevelsen og beslutningene og ser fjøset som et fristed. De vil ikke at partner skal ta del i arbeidet og ser ikke behovet for fellesskap eller for å diskutere beslutninger. De beskytter eget arbeid. De vil klare alt selv og ha ansvaret selv, og vil ha seg frabedt at andre, kanskje særlig partneren, skal komme og mene noe om jobben som har blitt gjort. Den selvrådende driveren mener at det er godt å være fra hverandre, slik at man ikke går og trækker på hverandre hele dagen.

TYPE 2: INVOLVERENDE DRIVER liker å "drikke vin på verandaen sammen med partneren mens de spinner på drømmer og planer for gården". Funksjonen partner har som samtalepartner er viktig. De liker å ha noen å dele både arbeid, opplevelser og drømmer med. Denne kategorien drivere mener at det hadde vært trivelig om de kunne vært mer sammen i arbeidet, men akkurat i fjøset vil de fremdeles gjerne være alene. De synes det er fint om den andre kan bidra i fjøset ved å ta et og annet morgenstell i helga, men ikke samtidig med at de er der.

TYPE 3: DE SYMBIOTISKE DRIVERNE kan vi beskrive som at de er opptatt av å være nær hverandre. Her tar paret gårdsarbeidet sammen og lager mat sammen. Interessen for kyr står høyt, og vi finner kubilder, kukopper, og andre kuting i hjemmet. De gjør noen ting hver for seg; for eksempel han kjører mer traktor og hun er mer i fjøset, men idealet er å være sammen hele tiden. Han hjelper henne når han er ferdig med sitt og omvendt. Fjøset er som et andre hjem, de bruker hele gården i livet de lever.

---

⁵ For utfyllende spørsmål og analyser, les:

<http://www.kun.nl.no/filer/Sluttrapport%20partners%20involvering.pdf>

De kan kysse og være romantiske i fjøset som i hovedhuset. De har ikke noe behov for å ha egentid, og har ikke problemer med «å tråkke oppå hverandre», som de andre snakker om.

I denne rapporten går vi ikke nærmere inn på disse kategoriseringene, men ser at også i nytt materiale kan grupperingene være relevante. Utvalget denne gang er mer homogent i den forstand at både driver og partner er sterkt delaktige i drifta. Vi har dermed vansker med å finne par under Type 1, mens representanter fra begge de siste to typene; de involverende og de symbiotiske driverne er overrepresentert i denne studien. I tillegg er det påtakelig, at selv om de kan opptre involverende og symbiotiske med hverandre, kan informantene kjennetegnes av å være nokså selvstendige. Dette gjelder både drivere og partnere, og vil utdypes i materialet nedenfor.

Vi kommer litt nærmere en mulig fasit på hvordan par må virke sammen for å skape innovasjon og grobunn for motivasjon på gården. Enkelte elementer går igjen hos de innovative landbruksparene vi har besøkt. Noen av dem er:

- Individualisme
- Åpenhet for (hverandres) ideer, gjerne langsiktige
- Opplevelse av likeverdighet
- Enighet når en ide skal bli handling
- Å sette gården foran alt
- Verdsetting av kunnskap

I det følgende har vi delt inn rapporten i overskrifter etter sentrale temaområder for samtalene. Intervjuene har hatt en åpen form og tema har kommet i en rekkefølge som har falt informantene og samtalen naturlig. Det samme kan sies om gjengivelsen under:

Introduksjon til gården

For å vurdere partners involvering på gården, var det naturlig å etterspørre hvordan de først ble introdusert til gården. Det er lett å tenke at måten tilflyttere blir introdusert til gården får betydning for deres inngang og eierforhold. Partner ble dermed spurt om hvordan de ble introdusert til gården som bedrift og arbeidsted, mens driver ble spurt om hvordan de hadde introdusert gården for partner. Var dette noe de var seg bevisst?

Det var variasjon i utvalget i forhold til hvor lenge driver hadde hatt gården før partner kom til gården – eller inn i livet, og heller ikke om det faktisk var driver som hadde odel/hadde kjøpt gården. I ett tilfelle hadde driver tatt over partners odelsgård, og i andre tilfeller drev partner i praktisk forstand mens registrert driver jobbet utenfor gården. I andre tilfeller var driver og partner etablert som par før kjøp av gården, og startet således opp sammen. I ett tilfelle var det partner som hadde vært særlig pådriver for kjøpet.

Svarene de ga var heller ikke entydige. Verken fra par til par eller internt dem imellom. Noen drivere hadde et bevisst forhold til spørsmålet, mens andre i ettertid angret på at de ikke hadde tenkt mer over dette og involvert partner mer i starten. En driver rapporterer:

«Han var ikke involvert i starten, det har kommet etterhvert. Han har endret seg veldig fra å være den som har vært så forsiktig - med penger og sånn. (...) Nå har han oppdaget driftskreditten (...) I dag har han mer oversikt over drifta enn meg.» - Kvinnelig driver 36

Samme informant forteller at det nok kunne vært lettere for henne i oppstarten, om hun ikke hadde bedyret å skulle greie alt selv. *«Det har jo gått bra, men...»*

Også en mannlig driver tilkjennegir dårlig samvittighet fordi han ikke var mer bevisst hvordan partneren ble introdusert i starten. Særlig gjelder dette den økonomiske og eiermessige siden av gården. (Se avsnitt om økonomi under).

Majoriteten av partnerne beretter imidlertid om en introduksjon til gården som på mange måter har falt naturlig og «lett» gjennom arbeid.

«Ja, jeg fikk jo jobbe så mye jeg ville...» – Kvinnelig partner, 54

«Jeg har egentlig bare tatt meg til rette. Når man kommer fra gård og når man skal bo på en gård, så må man bare begynne å arbeide.» - Kvinnelig partner, 48

Sitatene er illustrerende også i den forstand at det fremkommer som fordel for introduksjonen, at partnerne hadde kjennskap til gårdsarbeid fra før. På den måten har de enklere sett hva som skulle gjøres, og ikke minst vært innforstått med hvor kjærkomment og nødvendig det er at alle tar tak der det trengs. – Men også partnere uten mye erfaring har overrasket ved ikke å behøve nevneverdig drahjelp inn i drifta:

«Han har involvert seg mer enn jeg egentlig trodde.» - Kvinnelig driver, 36

Utvikling av ideer

Når vi videre ønsket å kartlegge hvordan selve idéutviklinga skjer, er det åpenbare fellestrekk mellom parene. Og noen ulikheter. Noen par preges av kreativitet og utviklingslyst både hos partner og driver, mens det i andre tilfeller er én av dem som byr på de fleste initiativene. Felles er det imidlertid for alle parene i utvalget, at de samles om ideene til slutt. Om ideer av og til avstedkommer diskusjoner om prioriteringer og rekkefølge, råder en tilsynelatende harmoni i det at parene raskt støtter hverandre og gjør dem til begges idet ideene er blitt en plan. Ideen blir et felles rom de utforsker og fyller ut sammen, med det hver av dem har å by på.

«Ideene mine har blitt mottatt veldig, veldig bra. Vi er jo i lag om den sånn sett. Han har jo vært minst like ivrig som meg. Reiser rundt med meg osv. Ellers har det ikke gått... Han har jo arbeidet mye med bygningene osv.» - Kvinnelig partner, 47

«Prosjektene blir luftet for den andre, for å sjekke om det er gjennomførbart.» - Kvinnelig driver, 49

«Jeg har ikke kunnet drevet med det jeg gjør om ikke han hadde vært interessert. Man har jo ikke så mange kollegaer...» - Kvinnelig partner, 47

«Jeg hadde nok ikke sluppet kaikanten så lett hadde det ikke vært for ham. Han er litt mer sånn rett på. På godt og vondt!» - Kvinnelig partner, 47

Hvorfor ideene kommer, varierer. Men i stor grad preger det utvalget at det her er snakk om søkende og drivende mennesker som stadig er på jakt etter nye utfordringer. Så snart et prosjekt er dratt i land og kommet i drift, må noe nytt utforskes, bygges, læres og iverksettes. Om vi sammenstiller nye data med kategoriseringer av drivere fra pilotprosjektrapporten, gjelder nok dette i størst grad Type 2 Involverende driver og Type 3, De symbiotiske driverne. Det kreves til dels felles interesse, og ikke minst tid og rom for å utvikle ideene sammen med noen, om de ikke skal stagnere som urealiserte tanker. Der all tid for driver (eller partner i driverrolle) er bundet opp i ordinær drift, blir det lite rom for videre utvikling. Særlig om ikke partner (eller driver i partnerrolle) er interessert og tar initiativ.

«Vi er bare sånn. Vi må stadig ha nye utfordringer». – Kvinnelig partner, 54

Ideene oppgis videre å komme både fra dem selv men også;

«Man møter jo veldig masse folk også, som bidrar til å skape nye ideer.» – Kvinnelig partner, 46

og; «Noe er litt tilfeldig, der man får en forespørsel.» - Kvinnelig partner, 46

Som en oppsummering kan det sies at ideene vokser best der det er to eller flere til å dyrke og videreforedle dem. Selv om starten i noen tilfeller kan være treg:

«Jeg tror det er jeg som tar initiativ. - De andre vil nok si at jeg maser.» - Kvinnelig partner, 48

Kunnskap

Det at ideer blir virkelige ved at de har best grobunn i det rommet hvor det er flere om dem, henger sammen med forståelse om at kunnskap er noe kollektivt. Og nettopp kunnskap står frem som sentralt og fortjener et eget avsnitt i en rapport som har som mål å belyse hva som kjennetegner gårdsbruk der man får til utvikling. Nær alle informantene i utvalget legger nemlig uoppfordret inn mye vekt på kunnskap både som mål i seg selv og som årsak til at gården har «lyktes».

Som en av informantene uttrykte det: «Du må vite hva du har å arbeide med!» -Kvinnelig partner, 48

Og nettopp det siste gikk nær alle informantene grundig til verks i. De fleste hadde en forståelse og grunnleggende respekt for kunnskap som grunnlag for det de holdt på med. Kursing og utdanning var, ved siden av praktisk kunnskap, noe de aller fleste verdsatte og oppsøkte.

«Det kan jeg si: Om jeg ikke var professor da jeg kom hit, har jeg nesten blitt det nå. Det er utrolig mye man må sette seg inn i...» - Mannlig partner, 60

«Han er veldig glad i å tilegne seg nytt. Det må man jo være...» - Kvinnelig partner, 47

For å øke sin kunnskap gikk majoriteten i utvalget ikke av veien for å reise ut fra gården og hente kunnskap fra andre fagfolk. Ofte gjorde de dette sammen som par, andre ganger til hvert sitt miljø. Mange tok aktivt del i nettverk og bidro til å få i stand kurs og utdanningstilbud lokalt, dersom dette ikke fantes.

«Vi har jo hatt inne rådgivere hver gang vi har begynt med noe. Jeg har jo gått etablererkurs både hit og dit. Det må man nesten ha. Noen andre øyer å se med...» - Kvinnelig partner, 47

Når man tar i betraktning at utvalget består av gårder som har fått til noe mer, et lite ekstra, kan det se ut til at dette henger sammen med karaktertrekk som nysgjerrighet og dyrking av kunnskap.

«Jeg er snar til å tilegne meg kunnskap og flink til å gjøre meg nytte av den.» - Mannlig partner, 60

Motivasjon

Med dette er det nærliggende å komme over i tema motivasjon. Kunnskap og søken etter noe nytt driver i flere tilfeller både drivere og partnere til det å skape noe nytt på gården.

«Man har det litt i seg at man har lyst til å skape noe. Vi er nok litt idealister.» - Kvinnelig partner, 47

«Jeg måtte ha hatt noe mer... Jeg vet ikke om jeg kunne tenkt meg til være melkebonde på heltid. Det er vanskelig å si. Jeg måtte hatt noe annet, ja...» - Kvinnelig partner, 47

(Om det å ha tilleggsnæring for motivasjonen, red.adm.) *«For meg har det hatt mye å si, men han er nok litt roligere.»* -Kvinnelig driver, 36

Spørsmål om hvorfor man har etablert tilleggsnæringer på gården er altså nært knyttet til utvikling av ideer. Men mens avsnittet om ideer handlet mest om hvordan ideene blir forvaltet av driver og partner, handler det her litt mer om hva målet med dem er. Hva er motivasjonen for å komme opp med ideer, og å satse videre eksempelvis med tilleggsnæringer?

Som belyst over kan det å skape nytt, ta i bruk og bidra til ny kunnskap være en motivgrunn for nytenkende bønder. Men det er heller ikke til å stikke under en stol, at for flere har det å drive gård, og det å videreutvikle gården også pragmatiske årsaker.

«Verken jeg eller partneren min er skapt til en 8-16-jobb.» - Kvinnelig partner, 46

«Jeg har tro på at når vi nå har fått støtte til ombygging og slikt, så skal det lage en hverdag som blir lettere på gården... og kanskje er jeg litt naiv, men jeg tror det skal gjøre noe med miljøet på gården. Arbeidsmengden totalt har jo økt mye.» - Kvinnelig partner 48

Det siste sitatet viser noe flere av informantene kommer inn på. Å utvikle videre bunner i flere tilfeller i en tro på om de bare tar noen grep til, ruster opp bygninger eller investerer i nytt og annet utstyr, skal en relativt bundet hverdag bli enklere. Friere.

«Vi startet opp med tilleggsnæringa fordi på slutten av 90-tallet strammet det seg til økonomisk på gården. Jeg jobbet litt ute (skole, lærervikar), og ettersom det var noe aktivitet i bygda som krevde at folk av og til trengte overnatting, så startet vi opp i det små med å tilby få sengeplasser. - Dette styrker økonomien litt og det styrker gården vår! Det hadde vært mulighet for å leie ut bygningene fast, men vi orket ikke det. - Nå har vi blitt litt kjent, og gjestene kommer hit uten at vi trenger å gjøre så mye for det... » - Kvinnelig partner, 48

Idealisme, økonomi og behov i bygda er altså oppgitt som motiver for videreutvikling.

«Å kjøpe gården og drive på denne måten er et livsstilvalg. Vi er her på tross av og ikke på grunn av.» - Kvinnelig partner, 46

«Vi er nok misjonærer for det enkle livet. Vi synes at vi kan kjøpe det vi trenger, men vi trenger ikke så mye.» - Kvinnelig partner, 46

«Jeg er litt arbeidsnarkoman så derfor trives jeg på gård. Her er alltid mye å gjøre.» - Kvinnelig driver, 49

Samspill som utløsende faktor

Men hva med samspillet? Hva har det å si for motivasjonen til drift at de har vært to om den? Noe ble belyst i forhold til det å skape ideer sammen;

«Vi har kommet opp med dem i lag. Vi har alltid motivert hverandre.» - Kvinnelig partner, 54

Både drivere og partnere oppgir videre at det er motiverende at de er to som kjenner gården; arbeidet den krever, tiden det tar, at de i felleskap kan utvikle gården for å maksimere dens potensiale. Gjøre den bedre, eller lettere å drive.

«Om hun ikke hadde kommet inn i bildet, tviler jeg på at jeg hadde bygd nytt fjøs. Når vi var to var det lettere å få det til. Jeg følte meg tryggere på hennes kunnskap om å få det til.

Om jeg hadde vært alene, hadde jeg sikkert hatt jobb utenom og drevet jorda.» - Mannlig driver, 34

Likevel later ikke det å være to om gården til isolert sett å være årsak til at drifta videreutvikles. Det kan mer ses som en viktig utløsende faktor. Svarene informantene gir i forhold til dette med idéutvikling, motivasjon og iverksettelse av det ekstra, peker mer i retning av personlige egenskaper hos de involverte.

«Det hadde jeg alltid sagt at jeg skulle, så det gjorde jeg.» -Kvinnelig driver, 36

«Hadde ikke jeg vært på gården, hadde nok ikke resten av familien startet opp med dette!» - Kvinnelig partner, 48

«Vi begynte på scratch. Jeg var nok en pådriver.» - Mannlig driver, 60

Mange fremstår som kreative mennesker som liker å skape noe. Produsere ikke bare mat, men også ideer. – Og om disse menneskene til dels drives av samtaler og meningsutveksling med partner, drives de like mye av det å bli sett utenfor gården. Det å få gode tilbakemeldinger fra publikum; fagfeller og besøkende til gården.

«Etter at vi startet med tilleggsnæringa har vi fått et løft.» – Mannlig partner, 60

«Vi har bare fått gode tilbakemeldinger - det er det vi har flytt på.» – Kvinnelig partner, 54

«Jeg er en fyr som liker å høre godt om det jeg driver med – da får jeg opp piffen!» – Mannlig partner, 60

«Jeg blir inspirert av nye nettverk og det å reise rundt å få nye ideer». -Mannlig partner, 60

Arbeidsfordeling

Når ideene settes ut i livet, får det praktiske følger. Noen må bruke tid og energi på iverksettelse og drift så snart «sitte på verandaen og drømme med partner»-fasen er over. Hvordan løses dette på de brukene hvor «ting går på skinner»? Hvem gjør hva og hvordan blir de enige om dette?

Nær alle parene i utvalget tilkjenner en tilsynelatende harmoni med hensyn til etablert arbeidsdeling. I noen tilfeller opplyste parene at de jobbet sammen i mange av arbeidsoppgavene på gården, men den vanligste fortellingen var at de utfylte hverandre.

«Planlegging er ikke han så god på. Jeg er jo lærer og vant til å forholde meg til dagsplaner og ukeplaner osv. - Vi utfyller hverandre ganske godt, da!» -Kvinnelig partner, 54

«Vi er forskjellige som personer... Jeg er bedre enn ham på organisering. Om jeg har sittet her og planlagt og planlagt, så hadde det ikke blitt noe av om ikke noen hadde fulgt det opp. Han tar jo de tunge takene.» - Kvinnelig partner, 48

«Hun styrer med fjøsen og alt det, men jeg hjelper til når det trengs.» – Mannlig partner, 60

«Da jeg sluttet på jobb, begynte det for alvor å rulle. Vi kan jo dele det i to: Det tradisjonelle med ku og gris er det tradisjonelle - det har han. Og så er det det andre som er tilleggsnæringene, og det er det egentlig jeg som driver med. .... Så det er jo jeg som driver den biten, ja - så er det han som står for volumproduksjon.» - Kvinnelig partner, 47

«Det har hele tiden vært viktig å være to. En vesentlig ting for å fortsette. Det krever så mye! Om man skulle hatt en livsledsager i vanlig jobb, ville det vært vanskelig.» - Mannlig driver, 49

Arbeidsdelinga på gårdene bærer i de fleste tilfellene sterkt preg av å være tradisjonell. Kvinnene oppgir å ta mye av arbeidet knyttet til hushold - også når dette er blitt en del av ny tilleggsnæring. Videre oppgir kvinnene å gjøre mye av det administrative kontorarbeidet, og ikke minst det utadrettede arbeidet mot publikum der det er aktuelt. Felles for flere av gårdene i utvalget er det at besøksvirksomhet, enten det er i form av skole- /undervisnings- eller turistøyemed, har vært kvinnenenes hovedansvar enten hun er driver eller partner. Flere av karene oppgis å ha vært noe tilbakeholdene til «å få folk inn» på gårdene, så vertskapsrollen har langt på vei vært kvinnenenes. Interessant er det likevel å merke seg at mennene har blitt «dratt med» også i dette og fått mer interesse for det sosiale etter hvert.

«Driver har hovedansvar for det praktiske, mens jeg for det administrative. Jeg skriver forretningsplaner og alt det der. Det er også jeg som har vertskapsrollen på gården. - Han er jo like mye med som jeg. (...) Dette har lagt seg selv, veldig naturlig. Her er vi veldig glad for alle som tar i et tak uansett hvor de gjør det. - Det trengs både jenter og gutter på gården. - Det faller meg ikke naturlig å be noen av de ansatte om å re opp sengene, når de heller kan gjøre andre ting». - Kvinnelig partner, 54

«De andre er ikke like glad i å omgås folk som jeg. Om det er mye å gjøre hjelper de andre til, hvis ikke er det jeg som gjør det meste.» - Kvinnelig partner, 48

«Har gammeldags rollefordeling på gården: Jeg har sauene, biene, hus og heim. Han har det skogdriftsmessige, og det praktiske rundt turisme. Han er også den som har lest seg mest opp på historie og formidler den biten. Jeg lager mat til den turismebiten.» - Kvinnelig partner, 46

«Til å begynne med skulle ikke han ha noe med skolen å gjøre. Men nå er han mye mer med. Nå har jo han mer oversikt over drifta, så jeg må spørre ham om ting.» - Kvinnelig driver, 36

(Om Inn på Tunet-satsinga på gården) «Det er et nødvendig onde. (...) men man ser jo at man gjør en god jobb og det gir et godt økonomisk bidrag til gården!» - Mannlig driver, 62

Selv om mange av informantene opplever å ha fått ny giv av besøk og gode tilbakemeldinger på gårdene i tilknytning til omstilt drift, medgir noen at vertskapsrollen har skapt nye bindinger til gården. I utgangspunktet var målet med nye initiativ for mange å skape flere ben å stå på; kunne ansette hjelp og dermed bli litt

friere. Selv om dette til en viss grad har slått til, er selve vertskapsrollen noe de ikke lett overlater til andre. Det meldes om forventninger fra besøkende om at det er bøndene selv de ønsker å møte. Bare slik blir gårdsbesøket «ekte». Tilleggsnæringene har også ført til mer administrasjonstid:

«Der var jeg egentlig litt uforberedt». Nå går ysteriet selv om ikke jeg er der. Men den turistbiten, der må jeg være tilstede hele tiden. Når det kommer turister dit, forventer de å treffe oss som driver. - Jeg har blitt tatt litt på senga i forhold til at ting krever så fryktelig mye administrasjon. Det tar fryktelig mye tid. Jeg blir litt irritert av at det har blitt så mye. Veldig mye krav og... rapporteringer hit og dit...» - Kvinnelig partner, 47

Om arbeidsdelinga i mange tilfeller er nokså klar, og den i tillegg bærer preg av tradisjonell karakter, er det viktig å få frem at parene jevnt over er ivrige med å presisere at de føler seg likeverdige. Dette gjelder kanskje i størst grad kvinnenes fortellinger.

«Det er oss til sammen som gjør at det er slik her - at vi har kommet dit vi er i dag.» - Kvinnelig partner, 48

«Jeg opplever at vi er likeverdig i drifta. Selv om vi har ulik arbeidsfordeling.» -Kvinnelig partner, 46

«Nå er jo ikke jeg en person som trenger å bli i varetatt. Når vi har bygd grisefføs osv har jeg også hatt møter med entreprenører og slikt... hatt en hand på rattet i det meste. Han har vel ikke vært like mye med i det jeg driver med...» - Kvinnelig partner, 47

De fleste parene i utvalget har vært sammen om gården i mange år, og mener å ha funnet sin beste tilpasning. – Om den er god nå, medgir likevel flere at det var vanskeligere den første tiden, og at de da oftere kranglet eller diskuterte arbeidsfordeling. Arbeidsmengden på gården har heller ikke vært statisk gjennom årene, og en stadig tro på at det skal bli lettere senere, preger som tidligere nevnt fortellingene. Om de bare bygger nytt, utvider driften, får ansatte osv, så skal hverdagen bli litt enklere.

Perioder med fødselspermisjoner virker til å ha vært kjærkomne for gårdsparene. Der noen av dem har hatt jobb utenfor gården, har dette gitt anledning til eksklusivt å samles om drifta over noe lengre tid.

«Jeg har tatt så mye permisjon som jeg har kunnet etter fødslene, så vi har vært to hjemme et helt år to ganger. Da har vi fått unna litt skippertak, grøfting osv. - Nå hadde vi trengt en permisjon igjen...» - Mannlig driver, 34

«Ettersom det var han som hadde jobb utenfor, og hadde opptjent rettigheter, tok partner ut permisjon. Da ble det til at vi samarbeidet.» - Kvinnelig driver, 36

Også kvinnene i utvalget oppgir å ha benyttet permisjonene til jobb på gården:

«Jeg har alltid gått i fjøset på kveldene uansett. Bortsett fra akkurat når jeg hadde født og slikt...» - Kvinnelig partner, 54

«Jeg synes det er fin avkobling å gå i fjøset - og hun synes det er fin avkobling å ikke gå i fjøset.» - Mannlig driver, 34

«Vi tar det som det kommer! Jeg hjelper også han med innspill i hans jobb. Jeg skulle finne meg en lekekamerat. -Vi er lekekamerater.» -Kvinnelig driver, 49

Felleskap og parlykke

Det å drive gård sammen gir mange felles rom for driver og partner. Det er vel sjelden ordet fellesskap passer bedre: Gården er et felles rom hvor målet er å skape mest mulig ut av det potensialet gården har. -Og dette rommet er så viktig at det i mange tilfeller later til å overskygge andre behov eller mer personlige mål i livet.

«Det er veldig viktig at begge vil det! Han sier at det har vært veldig tungt om jeg ikke hadde hatt interesse for gården». Alle jobbene vi har er litt sånn livsstils... du har det med deg hele tiden. Du skrur ikke av selv om det er lørdag eller søndag.» - Kvinnelig partner, 47

«Det har bestandig vært noe å prate om. Det har aldri vært kjedelige stunder hvor vi har måttet snakke om oss selv. Det er lite sånn «Hvordan har du det? Det kan jo være både òg...» - Kvinnelig partner, 54

«Jeg har verdens beste kollega i henne.» - Mannlig driver, 49

Mange refererer til det å drive gård som en livsstil. I større grad enn i de fleste andre bedrifter er de på jobben kontinuerlig. De fleste bor på gården, ser arbeidet hele døgnet, deler hus - sågar seng med kollegaen; og dette skaper naturligvis både utfordringer og muligheter for utvikling. Ideer kan kastes ut når de kommer, og drøftes videre enten det er fjøstid, pause eller ferie, men flere oppgir også utfordringer knyttet til dette. For å «bevare» fred og ro i bedriften holdes av og til personlige følelsesutbrudd tilbake, for å unngå konfrontasjoner. Kanskje noen ganger til en slik grad at også smarte endringsforslag for drifta holdes tilbake.

«Ja, vi er nok lykkelige. - Men jeg ser det at jo større man driver går det mer over til «hvilket system skal vi ha» osv - det kan være en utfordring. Det kan være en utfordring å være gift og buisnesspartnere. Jobb og privatliv går over i hverandre. Om det blir gnisninger på jobb, blir det gnisninger på privaten også. -Kanskje man kvier seg for å ta opp ting på jobben fordi man ikke vil ha gninsninger på privaten. Man kan ikke si sånn: Slik vil jeg ha det - bang!» - Kvinnelig partner, 47

«Kommunikasjon kan være en utfordring. Det med å kommunisere godt - samtidig som man må ha tillit til den andre slik at man ikke trenger å dobbeltkommunisere.» - Kvinnelig partner, 46

«Veldig utfordrende å ivareta relasjonene og være kollegaer. Fordelen er at vi har så mye å gjøre at vi trenger ikke å gå oppå hverandre. -Man trenger ikke å søke å lage konflikter.» - Kvinnelig partner 48

Verdt å merke seg, er det at ingen av parene i utvalget er skilt. Kun ett par var «nyetablert» som par etter tidligere forhold, og kjøpte for få år siden gård sammen. Dette stemmer overens med statistikk som viser at det er noe lavere skilsmisserate blant bønder enn ellers i befolkningen (Follo og Haugen, 2010). På direkte spørsmål svarte flere av informantene at det nok var vanskeligere for bønder å skille seg. Noe slikt ville skape store omveltninger for så mange, så de gikk nok noen flere runder med seg selv enn andre par om utfordringene ble store.

«Det at man fortsatt er gift etter 30 år betyr kanskje at man har lyktes. Man må være enige om prosjektene... Jeg tror nok at det er en større terskel... at det er lettere å gå ifra hverandre om man ikke har en gård. Om jeg hadde bestemt meg for å gå i dag, hadde jeg jo satt de andre i en veldig vanskelig situasjon. De store prosjektene på gården kan kanskje føre dem sammen - vet ikke om lignende prosesser hadde gjort at man fortsatt var sammen om det ikke hadde vært på en gård.» -Kvinnelig partner, 48

«Det har ikke gått å være en her. Man kan ikke drive noe slikt som dette alene». - Kvinnelig partner, 54

Gården blir i de fleste tilfeller dermed et fellesskap som holder paret sammen, som skaper arena for samtaler og diskusjon og som krever det;

«Vanskelig å drive gård om man ikke har forståelse for tidsbruken i jula, feks, da går det alltid ett eller annet. Så er det kalvinger...» - Kvinnelig driver, 36

Men også i forhold til dette med fellesskap og parlykke finnes unntak eller nyanser. Mange av parene søker i tillegg fellesskap og nettverk utenfor gården; i faglige nettverk, utviklingsnettverk, videreutdanninger osv, og i mange tilfeller gjør paret dette sammen. Men vi fant også eksempler hvor dette kunne by på problemer:

«Vi var nok litt mer like da vi ble sammen. Nå har vi glidd litt mer ifra hverandre fordi jeg har engasjert meg mer utenfor gården i lag og foreninger. Det er nok den største kilden til ufred her i gården. Jeg møter liten forståelse for dette fordi han ikke ser hvilken verdi det gir til gården. Jeg synes det er viktig for nettverk, og for å ha litt føling med markedet. I forhold til priser og hva som rører seg.» - Kvinnelig partner, 46

Økonomi

Det å ha føling med markedet, priser, og sans for økonomi preget ofte én av partene i paret mer enn den andre. Dette gjaldt like ofte parter som driver, mann eller kvinne. I vårt utvalg var det heller ikke entydig hvorvidt det var kvinner eller menn som var mest risikolystne, eller pådriver for de store investeringene.

«Alt går i en pott. Jeg synes det er enkelt. Ikke noe mitt og ditt! (...) «Om jeg skulle kjøpt meg ny, dyr traktor, så hadde jeg nok diskutert det med henne. Men nå ønsker jeg jo ikke det da... Begge har interesse av at verdien på gården skal økes, så da hadde jeg ikke villet ha en ny traktor.» - Mannlig partner, 34

«Grisefjøsene er den absolutt største investeringen vi har gjort. Jeg hadde ikke lyst til det, rett og slett. Men jeg var jo med. -Jeg var nok veldig skeptisk... og det viste seg at jeg hadde rett.» - Kvinnelig partner, 47

Interessant var det å ta rede på hvordan beslutninger om investeringer ble gjort. Hvordan snakket de om dem, og hvordan ble de enige? – De fleste parene bagatelliserer spørsmålet noe, og fremstår på dette området nokså symbiotiske. Ved at begge hadde stor innsikt i drifta, lot det som om begge var innforstått med når kjøp og oppgraderinger var nødvendige. På flere bruk var det å utsette kjøp av «ny kjøkkeninnredning» til fordel for mer produksjonsnødvendig utstyr eksemplifisert. Dette rådet det tilsynelatende stor enighet om. Gård og drift foran annet.

Ved større omlegginger oppgir likevel noen at det har vært diskusjoner:

«Det har vært ganske store diskusjoner om de store investeringene. Er man ikke enige, kan slike ting velte forhold.» - Kvinnelig partner, 48

Av overnevnte sitat kan vi også igjen lese ut vektleggingen parene har på at når vi først går for noe, gjør vi det sammen. Da er vi enige.

Eierskap

Det virkelig store anliggende når det kommer til gården og de involvertes økonomi er imidlertid spørsmålet om eierskap. Her rådet et rungende fravær av, om ikke bevissthet, så opprydding til formell likestilhet.

«Vi har ikke tenkt så mye på det. Vi har «snertet» borti det. Vi er faktisk i en prosess omkring dette nå. Men det har ikke vært oppe som noe stort tema. Planen nå er bare at vi driver slik som vi gjør... Men den turismedelen kunne vi jo skilt ut f.eks...» - Kvinnelig partner, 47

«Inntektene fordeler vi bare likt. Vi blir nok minstepensjonister. Det blir jo eventuelt salg da. Det etablissementet vi driver i dag kan jo skilles ut og selges for seg.» - Kvinnelig partner, 47

Sitatene illustrerer hvordan parene har en nokså lemfeldig holdning til dette med formelt eierskap på gården. Mye av uryddigheten plasserer imidlertid informantene på systemfeil, og tilkjenner misforståelser i forhold til hvordan begge kan være eiere selv om bare én kan være registrert som driver.

«Før var begge eiere, men etter endringer i Brønnøysundsregistrene kunne bare én stå som eier. Så da ble det mannens navn som ble stående. Han står der, og jeg står som daglig leder. - Da endringene kom, var det mange kvinner i bygda her som ble ganske forbannet rett og slett. (...) Det var ikke en diskusjon om han eller jeg skulle stå, det var «hans» gård.» -Kvinnelig partner, 48

«Vi kjøpte gården i lag, men han står som driver. Det er et enkeltpersonsforetak - det er jo det som er så sprøtt i landbruket i dag». - Kvinnelig partner, 47

«Gården står på begge, men det er jeg som står som driver. Det er jo et enkeltpersonsforetak, så...» - Kvinnelig driver, 49

«Vurderer å gjøre det om til DA, fordi det føles mer rettferdig siden vi begge jobber her.» - Kvinnelig partner, 46

Gården står på han. «Men vi har to A/S-er her på gården hvor jeg er med. Jeg tar jo ut lønn. Og det er jeg som fører regnskapet.» -Kvinnelig partner, 54

«Vi har ikke delt eierskap, men når vi kommer til en viss inntekt, har vi planer om A/S.» - Mannlig partner, 60

Jeg tror nok at om det på noe tidspunktet skulle skjære seg mellom oss, så ville det kunne ødelagt gården. Jeg tror driver ville sørget for at det ble bra for meg. Jeg føler meg veldig trygg.» - Kvinnelig partner, 48

Siste sitat illustrerer den avhengigheten og tryggheten på hverandre flere par gir uttrykk for, og som kanskje gjør at formelt delt eierskap ikke blir prioritert. At de er avhengige av hverandre økonomisk kommer til uttrykk på flere måter:

«Jeg har alltid bidratt. Jeg har hele tiden kunnet steppe inn og hatt tråden i alt. Vi bor der vi bor, og skulle han plutselig bli syk... (...) Jeg har nok i sterk grad bidratt til at gården er blitt det den har blitt. Den har nok ikke vært sånn om ikke jeg hadde brydd meg og deltatt.» - Kvinnelig partner, 47

«Inntektene fra mannens jobb går også til gården. Han kjører heftige landbrukssubsidier. I perioder har jeg tjent godt, i perioder ikke. Når man er gift og har gård, går inntektene litt sånn på kryss og tvers.» - Kvinnelig driver, 49

«Mitt engasjement med tilleggsnæringa har nok bidratt positivt for gården som hele.» - Mannlig partner, 60

Vi nøyde oss ikke helt med svar om formelt eierskap og spurte driverne direkte om de trodde partnerne deres følte like mye eierskap til gården som dem. De fleste trodde partnerne følte tilhørighet, men noen var usikre på hvorvidt partneren følte like mye eierskap som dem. Flere av de mannlige driverne, også der hvor kvinnelig partner var like mye eller mer delaktige i drifta, ga svar som de under:

«Nei, det tror jeg kanskje ikke. Kanskje i forhold til nyfføset.» - Mannlig driver 34

«...hun er i alle fall like engasjert som meg. Vi har jo hatt full jobb begge to...» - Mannlig driver, 52

Følt eierskap skortet det ikke på når vi spurte partnerne om deres forhold til gården. De aller fleste partnerne, i høyest grad kvinnene, la stor vekt på hvordan de følte at gården var like mye deres. Enten kan det tenkes at det følte eierskapet sto i veien for å rydde i det formelle, eller så var de klare fortellingene om likeverd en slags motvekt til opplevelsen av skjevhet.

«Selv om jeg ikke står på papiret, er det jo min gård òg.» -Kvinnelig partner, 54

«Jeg føler meg som en likeverdig eier. Jeg føler at jeg bestemmer MINST like mye som driver her! Det er ingenting som er mine og hans penger. Alle kontoer til drifta og sånn disponerer vi begge to. Det er like mye mitt som hans». – Kvinnelig partner, 49

Funnene kan sammenholdes med data fra undersøkelsen «Trender i norsk landbruk 2012», som sier at bare to av ti mannlige drivere anser sin samboer/ektefelle som likeverdig partner, mens halvparten av kvinnelige drivere anser sin partner som likeverdig, (Tabell 7, side 26).

En tidligere undersøkelse blant landbrukspaar har avdekket at det blant mange råder uklarhet og usikkerhet omkring juridiske eierskapsforhold, regelverk og partners rettigheter, (Follo, Haugen og Logstein 2012).

Fritid

Det økonomiske, sammen med det rent praktiske, legger i stor grad begrensning på informantenes mulighet til fritid. Dette er et stadig tilbakevendende tema i samtalene. Og mål om mer fritid er for mange en viktig drivkraft i det å videreutvikle gården. Bøndene ønsker å legge til rette slik at arbeidet i hverdagen skal gå enklere og raskere slik at de får mer fritid. Og mange ønsker å ansette folk på gården som enkelt kan ta over drifta om eierne ønsker å reise på ferie eller helgeturer. En kvinnelig driver forklarer helt spesifikt hvordan noe av det første hun gjorde etter overtakelse, var å lage sjekklister andre kunne benytte seg av når hun reiste bort. For ferie skulle hun ha som ny bonde!

«Det mange bønder gjør feil, er at de tror at de er uunnværlige for gården. - Jeg bruker å si at kirkegården er full av unnnværlige folk...» – Kvinnelig driver, 49

«Vi har alltid hatt en månedstur hvert år. - Jeg og gubben har hvert år hatt en «kyssehelg». Vi har også hatt au pair». – Kvinnelig driver, 49

Andre har fått dette til de senere årene på grunn av økt satsing, nye næringer på gården og ansatte.

«Det har vært år vi ikke har hatt ferie. Nå har vi to turer i året. Vi har satt av fire uker til det nå.» - Kvinnelig partner, 47

Noen forteller hvordan det på et vis har blitt en mismatch mellom ideen om gårdslivet og realitetene:

«Jeg hadde nok en litt mer romantisk drøm. Jeg trodde jeg skulle ha litt mer disponibel egen tid. Det er jo en livsstil.» – Kvinnelig partner, 49

Når dette er sagt, er det viktig å presisere at frihet åpenbart veier over fritid som overordnet mål og verdi for bøndene. Selv om de oppgir å mangle fritid, driver mange gård fordi dette gir dem stor frihet.

«Jeg er min egen herre og kan forme framtida og arbeidsplassen mye mer enn andre gjør!» - Mannlig driver, 52

«Å kjøpe denne gården og drive på denne måten er et livsstilsvalg. Vi er her på tross av og ikke på grunn av!» - Kvinnelig partner, 46

En mannlig driver, som jobber utenfor gården, melder hvordan gården blir et fristed han søker til i fritida fremfor ønske om å reise bort. Sitatet viser ikke bare til et arbeidsmessig behov, men ble tolket til å være et genuint ønske om å tilbringe tid med arbeid på gården.

«Jeg som er borte har behov for å være hjemme når jeg har fri, og hun har behov for å være borte.» Mannlig driver, 34

Rekruttering

Mulighet for både frihet og fritid står også høyt på lista når informantene tenker rekruttering. I alle fall er ønsket om å kunne overlevere en gård med økte muligheter for fritid og handlingsrom til neste ledd sentralt.

I intervjuene har vi hatt en todelt inngang til dette med barn og deltakelse på gården. Barns deltakelse i arbeidet på gården har tidligere blitt vist å korrelere med rekruttering, (Fostervold, 2011). Før spørsmål omkring involvering av barn på gården, ble informantene spurt om deres egen eventuelle oppvekst på gård kunne tenkes å ha hatt betydning for motivasjon og valg av levebrød.

For flere oppgis dette å ha hatt betydning. Overraskende mange hadde ikke vokst opp på gård, men hadde likevel deltatt noe i gårdsarbeid hos onkler, tanter, besteforeldre eller andre som barn/ungdom. For dem var dette viktig nok til å skape ønske om gårdsliv.

«Jeg tror nok ikke at det hadde noe å si for at jeg flyttet hit - men jeg tror det har hatt mye å si for at jeg fortsatt er her. - Jeg tror det er viktig å ha forståelsen for at det er en livstil. Godta at det blir mindre fri. Vi har frihet på en annen måte - men om du ikke vet å verdsette den...» – Kvinnelig partner 48

I sitatet over ser vi også igjen hvordan tema i forrige avsnitt belyses. Frihet har rang foran fritid.

Om utvalget ikke entydig har tatt med barna i fjøs og drift med tanke på å sikre rekruttering, har barna på studiens gårder i høyeste grad deltatt.

«Kan ikke huske noe de IKKE har vært med på.» - Kvinnelig partner, 48

«De var jo med. Med i fjøsen og på alt som var forsvarlig å ha de med på. Mest guttene da. - Hun var litt mer jentete. Hun var jo med men... -Jeg tror det er veldig viktig, ellers får de ikke noe forhold; ellers blir gården bare noe som er tidsheft for foreldrene...» - Kvinnelig partner, 47

«Ungene har jo blitt veldig allsidige, og har fått jobb nettopp på bakgrunn av det. Mannen min har vært flink til å ta dem med. Vært flink til å la dem slippe til og latt dem føle at de har kunnet bidra selv før de har kunnet.» - Kvinnelig partner, 54

«Jeg har jo hatt en i magen, en på ryggen og en rundt meg alltid. De har alltid deltatt. Vi har ikke hatt råd til annet... Nå får de jo betalt.» - Kvinnelig partner, 54

Ungenes deltakelse har åpenbart også hatt en økonomisk dimensjon. Gården er et familieforetak hvor alle må ta i et tak der det trengs for at alt skal gå rundt. Så snart de har vært gamle nok til å bidra, har de blitt introdusert for oppgaver de har kunnet ta del i. Ikke alle foreldrene har like god samvittighet for dette, og viser til at deres barn ofte har måttet «stå på» når andre barn/unge har hatt fri til å gjøre andre ting.

«De har vært med i drifta på godt og ondt.» Kvinnelig partner, 49

Samtidig opplever informantene klart at dette også har bidratt positivt for de unge:

«De har jo lært seg at man må jobbe og stå på. De har erfart at alt ikke kommer av seg selv. De ser hva som skal gjøres og gjør det helt naturlig, mens andre bare står og ser...», - Mannlig driver, 52

Blant de yngste foreldrene i utvalget preges fortellingene av større valgfrihet for barna. Og av at rammene for deltakelse har endret seg. I moderne driftsbygninger er det ikke på samme måte som tidligere mulighet for å gå inn og ut av fjøset. Det er nye krav til hygiene og mennesker kles i eget utstyr og sluses inn. Dette skaper mer «heft» enn tidligere i forhold til å ta med barna, og når vi vet at deltakelse har betydning for rekruttering er det grunn til å stille spørsmål til hvordan moderne løsninger vil påvirke rekrutteringen.

Flere av parene hadde tilpasset «gammelfjøsen» eller satt opp egne bygninger for å skape en husdyrarena for barna/ungdommen. På en av gårdene var dette en vesentlig del av tilleggsnæringa, mens det på to andre var for hobby/barna i tillegg til ordinær drift. Dette fjøset var tema som «merarbeid», men ble likevel prioritert for å tilrettelegge nærhet mellom barn og dyr.

I forlengelsen med at gården var del av mer moderne driftsformer, var også de yngste parene mer tydelige på at gården var et arbeidssted som andre:

«Vi er opptatt av at ungene skal få bestemme selv. De skal få lære at dette er en industri. Men når den dagen kommer, synes jeg nok det er stas. Det må jeg innrømme. - Men det sier jeg jo ikke til dem!» - Kvinnelig driver, 36

På alle gårdene hvor barna var vokst til og flyttet hjemmefra, ble det fortalt at disse fortsatt «kom hjem» og bidro i helger, onner og andre arbeidskrevende gjøremål. Noen var i ferd med å overta gården, andre var fortsatt for unge men åpne for det.

På spørsmål om hva han så for seg av drømmer og planer på gården videre, var svaret fra en mannlig driver (52) klart:

«Det er sønnens ideer som må få realiseres nå. Det er ikke lett å være pådriver når mine ideer ikke passer helt med hans, men jeg mener det er hans ideer som må få styre...»

For kvinnelige drivere har det å få barn noen flere implikasjoner enn for mannlige drivere. I forhold til tiden det tar å gå gravid og amme, er det noen flere hensyn som må tas når arbeid skal planlegges og tunge tak skal tas.

«For hver unge måtte man utsette alt som man hadde lyst til å gjøre i to år.» - Kvinnelig driver, 49

Samme informant har vært mye alene med drifta, og har valgt å ansette folk til nettopp denne delen:

«Jeg har hatt au pair fra eldste barnet var 5-6, så jeg skulle slippe å ha ungene med i fjøset. Når det fungerer, har det vært veldig bra.» - Kvinnelig driver, 49

Som med systemendring i Brønnøysundregisteret om eierskap, kom også noen av informantene inn på odelsloven og hvilke begrensninger den kunne ha:

«Den odelsloven er jeg så imot, jeg. Det kan være nummer to som er best skikket.» - Kvinnelig driver, 36

Råd til andre

Avslutningsvis ble både drivere og partnere spurt om de hadde råd omkring samarbeid, eller for å sikre motivasjon til nye gårdbrukere.

«De må jo ha lyst - og dra i samme retning. Vi har ikke kunnet gått i gang med alt det vi gjorde nå. Jeg er ikke tredve lenger... (...)Man må få aksept i bygda for det man driver med. De må tilegne seg kunnskap og få rådgivning. - Det er bestandig ting man ikke kan.» - Kvinnelig partner, 47

«Man må ha tro på det man gjør - og kunnskap! Jeg mener jo at kunnskap er veldig viktig! Og så må man tørre å satse, selv om det kan gå dårlig. Det har man aldri noen garanti på uansett.» -Kvinnelig partner, 54

«Vær god på å samarbeide og tenkt langsiktig! Rom var ikke bygd på en dag. Ting tar mye lenger tid enn man tror». – Kvinnelig driver, 49

«Noen ganger har vi vært innleid for å skulle fortelle om gården og sånt, og da bruker jeg å spørre: Hva betyr det å lykkes? - Hvis man gjør det man har lyst til. Jeg synes det er vanskelig å gi et generelt råd. Ressursgrunnlaget på gårdene er så ulikt... - Om noen hadde sagt til meg for mange år siden at jeg skulle havne der jeg bor, og at jeg skulle drive med det jeg gjør på gården hadde det virket temmelig fjernt. Man må ta de sjansene som byr seg.» - Kvinnelig partner, 48

«Begge to bør være delaktig i hvordan gården skal drives. Hvem som skal være heime og hvem som skal være ute å arbeide må diskuteres.» - Mannlig partner, 52

«Hør på hverandre og ha høy takhøyde!» - Kvinnelig partner, 46

Informantene ble også spurt om det var noe de ville gjort annerledes om de selv hadde startet opp på nytt.

«Da tror jeg jeg ville involvert han mer fra starten. Han var råbekymret. Det kunne vært greit å være flere i starten..» - Kvinnelig driver, 36

Sammendrag

Dybdeintervjuer med åtte nokså ulike gårdbrukspaar har gitt innsikt i noen av de interne betingelsene som bør være på plass på gården for å sikre innovasjon, langsiktig drift, motivasjon, trivsel og rekruttering. Først og fremst snakker vi her om mellommenneskelige forhold.

Det viktigste funnet er at partners engasjement i gårdsdrift er av stor betydning. Både for egen trivsel på og motivasjon for gården, men også for driver. For forståelse og engasjement er det en fordel at partner har kjennskap til det praktiske arbeidet på gården, men involvering trenger ikke å bety konkret bidrag i så måte. Ofte handler involvering snarere om å vise interesse, engasjement i planlegging, utvikling av ideer og bidrag i administrativt arbeid.

Det at partner er involvert bidrar også til å øke drivers motivasjon, og «frigjør» tid og energi til at også han/hun blir mer orientert mot videre utvikling. Dette sikrer en mer fremtidsrettet drift og utsiktene til rekruttering.

For rekruttering betyr det at begge parter engasjerer seg i gården, videre at ungene blir tatt mer med i drifta, noe som igjen får klar betydning for ønsket om å overta,

(Fostervold, 2011). Pilotstudien viste at i de tilfellene hvor en av partene (spesielt mor) ikke var delaktig i arbeidet med gården, hadde rekrutteringen dårligere utsikter. I utvalget for denne studien meddelte alle informantene at ungene hadde vært med i gårdsarbeidet, og fremdeles var det ved behov for deres arbeidskraft selv om de hadde flyttet.

Verdt å merke seg var det at de yngste foreldrepårene tilkjennega en større valgfrihet for barna, og at rammene for deltakelse hadde endret seg. I moderne driftsbygninger er det ikke på samme måte som tidligere mulighet for å gå inn og ut av fjøset. Nye pålegg i forhold til hygiene skaper mer «heft» enn tidligere i forhold til å ta med barna i deler av gårdsarbeidet. Når tidligere funn har vist at deltakelse i arbeid har betydning for rekruttering, er det grunn til å stille spørsmål om hvordan moderne løsninger vil påvirke barns involvering i gårdsdrifta, noe som igjen kan svekke rekrutteringen.

Partners involvering i gårdsdrift beror på mer enn rent personlige egenskaper. Det at driver gir og skaper rom for partners engasjement, at partner og driver snakker, samarbeider, og utvikler ideer sammen ser ut til å være avgjørende.

Og nettopp rom for og evne til å kreere ideer ser ut til å prege informantene vi har intervjuet på disse utvalgte gårdene. Om vi ser tilbake på kategoriseringen av drivertyper innledningsvis basert på pilotstudien, fant vi at to typer drivere er representert i denne studien; Type 2 *De involverende driverne* og Type 3 *De symbiotiske parene*. Riktig er det likevel å si at nær alle informantene hver i sær bar et lite persontrekk fra de mer selvstendige Type 1; *Selvrådene driver*. Om de langt fra tar beslutninger alene, fremstår både drivere og partnere vi har intervjuet som utpreget selvstendige, handlekraftige og i noen grad individualistiske. Mange av partnerne og driverne var i seg selv nysgjerrige og kunnskapssøkende gründertyper (i alle fall en av dem på hver gård), som søker frihet (over egen tid og til å skape) mer enn fritid. Samtidig ble økt fritid og mer handlingsrom i hverdagen en viktig drivkraft for dem i utviklinga av gården.

Diskusjoner og enighet når de først bestemmer seg for å virkeliggjøre ideer er like fullt avgjørende. Lojalitet til hverandre og gården er påtakelig. Samspillet mellom partner, driver og i noen tilfeller voksne barn kan sies å være den utløsende faktoren når gården videreutvikles og oppnår stabil drift.

Referanser

- Andgard, A., H.Eldby, M.E.Hillestad og L.Klem (2009) Rekruttering til landbruket Odelsbarns holdninger til overtakelse av gård. RAPPORT 2 -2009 Landbrukets Utredningskontor
- Blekesaune, A. og M.S. Haugen (1999): Landbrukskvinnens bidrag til husholdets levekår – arbeid og inntekt i et komparativt perspektiv. Landbruksøkonomisk tidsskrift (LØF), nr. 2/99, s. 27-38.
- Follo, G og Haugen M. S (2010): Sivil status i landbruket. Ekteskap, samboerskap og skilsmisser R-03/10. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Follo, G., M. S. Haugen og B. Logstein (2012): Skal – skal ikke? Om avtaler og samlivsbrudd i landbruket. R-12/12. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Fostervold, M. E (red). (2011) Det mere vi er sammen, det rikere vi blir? –Betydningen av partners involvering i gårdsdrift. KUN Rapportserie 2011.
- Kroken, A., O. Storstad og M.S. Haugen (2009): Bygdeturisme og gårdsmat i Norge. En nasjonal kartlegging. R-4/09. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Logstein, B. (2012): Trender i norsk landbruk 2012. Frekvensrapport. R-7/2012. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- LMD (2007): Strategi for likestilling i landbrukssektoren 2007:24
- NILF, 2012. *Driftsgranskingar i jord- og skogbruk. Rekneskapsresultat 2011* Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning, Oslo.
- Rønning, L. (2004): Multinæringsaktivitet på norske gårdsbruk – en analyse av økonomi og sysselsetting I annen næringsaktivitet. Arbeidsnotat 1034/04. Bodø: Nordlandsforskning
- SSB 2012: Strukturen i jordbruket, 2012, førebelse tal (<http://www.ssb.no/jord-skog-jakt-og-fiskeri/statistikker/stjord>) (lastet ned 08.11.13).
- Storstad, O. (2007): Med gården som ressurs: tilleggsnæringer i trøndersk landbruk. Notat 6/07. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning

KUN

Senter for kunnskap og likestilling
N-8286 Nordfold

Kunnskapsparken
Jakob Weidemannsgate 9
N-7713 Steinkjer

Telefon 75 77 90 50
Faks 75 77 90 70

post@kun.nl.no

Senter for kunnskap
og likestilling

www.kun.nl.no